

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

10.04 – КМР. 1825 “С” 2024.10.11. 02 ПЗ

Медвідь Андрій Григорович

2024 р.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

УДК: 364.62-053.6:316.613.434

ПОГОДЖЕНО

Декан
гуманітарно-педагогічного
факультету
кандидат філософ. наук,
доцент
_____ Інна САВИЦЬКА
« _____ » _____ 2024 р.

**ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО
ЗАХИСТУ**

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації, професор
_____ Ірина СОПІВНИК
« _____ » _____ 2024 р.

**МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему «Соціальна профілактика агресивності підлітків з девіантною
поведінкою»**

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма: «Соціально-психологічна реабілітація»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

Сопівник І. В.
(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

кандидат педагогічних наук
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

Власенко К.О.
(ПІБ)

Виконав

_____ (підпис)

Медвідь А.Г.
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації, професор
_____ Ірина СОПІВНИК
«14» вересня 2024 р.

**З А В Д А Н Н Я
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ**

Медвідю Андрію Григоровичу

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма: «Соціально-психологічна реабілітація»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи «Соціальна профілактика агресивності підлітків з девіантною поведінкою»

затверджена наказом ректора НУБіП України від «11» 10. 2024 року № 1825 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру 15 листопада 2024 р.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література з теми дослідження.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- 1) Узагальнити теоретичний матеріал з проблеми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою
- 2) Вивчити методи та техніки соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою
- 3) Здійснити діагностику проявів агресивності підлітків з девіантною поведінкою
- 4) Обґрунтувати та реалізувати програму соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Дата видачі завдання “___” _____ 202__ р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ Власенко К.О.

Завдання прийняв до виконання _____ Медвідь А.Г.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна магістерська робота на тему «Соціальна профілактика агресивності підлітків з девіантною поведінкою» має таку структуру: 1) картку кваліфікаційної магістерської роботи; 2) титульний аркуш; 3) завдання до виконання кваліфікаційної магістерської роботи; 4) реферат; 5) зміст; 6) вступ; 7) основну частину (III розділи); 8) загальні висновки; 9) список використаних джерел; 10) додатки. У роботі подано 3 додатки, 5 рисунків та 23 таблиці. Список використаних джерел складає 69 позицій. Обсяг магістерської кваліфікаційної роботи 82 сторінки.

У першому розділі висвітлені теоретичні аспекти соціальної профілактики підлітків з девіантною поведінкою, зокрема розглянуто соціальну профілактику підлітків з девіантною поведінкою в контексті наукових досліджень, розкрито особливості соціально-психологічного розвитку підлітків з девіантною поведінкою та визначено психосоціальні фактори впливу на девіантну поведінку.

У другому розділі «Методичні засади соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою» було проаналізовано методи та техніки соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою та проведено діагностику рівнів агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

У третьому розділі «Експериментальна робота з перевірки ефективності програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою» обґрунтовано та впроваджено програму соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою; проведено контрольні діагностичні зрізи, за допомогою яких вдалося показати кількісне вираження якісних змін досліджуваної проблеми.

Ключові слова: соціальна профілактика, підлітки, агресивність, девіантна поведінка, психосоціальні фактори, програма соціальної профілактики.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	8
1.1. Соціальна профілактика підлітків з девіантною поведінкою в контексті наукових досліджень.....	8
1.2. Особливості соціально-психологічного розвитку підлітків з девіантною поведінкою	16
1.3. Психосоціальні фактори впливу на девіантну поведінку підлітків.....	24
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	34
2.1. Методи та техніки соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою	34
2.2. Діагностика рівнів агресивності підлітків з девіантною поведінкою...	46
Висновки до другого розділу.....	62
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	64
3.1. Обґрунтування та реалізація програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.....	64
3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	74
Висновки до третього розділу.....	85
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність дослідження. У часи соціальних змін, економічної нестабільності та впливу медіа агресивність стала однією з ключових проблем, що впливають на розвиток підлітків і їх соціалізацію. Підлітковий вік — це критичний період формування особистості, коли юнаки і дівчата стикаються з різними викликами, що можуть спонукати до девіантної поведінки.

Високий рівень агресії може призводити до негативних наслідків не тільки для самих підлітків, але й для їх оточення, включаючи родину та школу. Це може проявлятися у конфліктах з однолітками, порушеннях дисципліни, а також у випадках правопорушень. Соціальна профілактика агресивності надає можливість виявити та скоригувати такі тенденції на ранніх етапах, що може допомогти зменшити ризик подальшого розвитку девіантної поведінки.

Також важливо враховувати, що агресія часто є відображенням глибших соціальних і психологічних проблем, таких як емоційна травма, соціальна ізоляція або негативний вплив оточення. Впровадження програм соціальної профілактики сприяє не тільки корекції агресивної поведінки, але й розвитку навичок емоційної регуляції, комунікації та співпраці, що є важливими для успішної інтеграції підлітків у суспільство.

Дослідження соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою є надзвичайно актуальним, оскільки воно допомагає виявити нові підходи до вирішення цієї проблеми, сприяє формуванню здорового психологічного клімату в суспільстві та забезпечує основу для позитивної соціалізації молоді.

Актуальність досліджуваної проблеми підтверджується інтересом як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Виділяють кілька ключових напрямків дослідження, серед яких: аналіз сутності та механізмів соціальної дезадаптації, реадaptaції, асоціалізації та ресоціалізації підлітків (дослідники

А. Белкін, Л. Зюбин, В. Крутецький, В. Шевчук та ін.); дослідження соціально-педагогічних факторів, що впливають на виникнення відхилень у поведінці підлітків (Є. Антипова, В. Гуров, І. Козубовська, Ю. Юричка та ін.); профілактика відхилень у поведінці підлітків (В. Деєв, В. Литвинков, М. Стурова, Г. Уманов та ін.); розробка змісту та методики роботи з підлітками, що проявляють девіантну поведінку (Л. Керимов, Л. Новиков, В. Лутанський та ін.).

Мета дослідження: обґрунтувати та експериментально перевірити програму соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

- 1) Узагальнити теоретичний матеріал з проблеми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою;
- 2) Вивчити методи та техніки соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою;
- 3) Здійснити діагностику проявів агресивності підлітків з девіантною поведінкою;
- 4) Обґрунтувати та реалізувати програму соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Об'єкт дослідження – соціальна профілактика агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Предмет дослідження – програма соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз наукової літератури для визначення структурованого опису змісту поняття «девіантна поведінка», «соціальна профілактика»; порівняння та систематизація виокремлених компонентів соціальної профілактики підлітків з девіантною поведінкою; аналіз, синтез, узагальнення під час розроблення програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою;

емпіричні: діагностичні з метою визначення проявів агресивності підлітків з девіантною поведінкою; педагогічний експеримент – констатувальний, який дав змогу здійснити діагностику проявів агресивності у підлітків з девіантною поведінкою; формувальний та контрольний, завдяки яким відстежено динаміку та перевірено ефективність впливу розробленої програми соціальної профілактики агресивності у підлітків з девіантною поведінкою;

математико-статистичні: описова статистика, обробка емпіричних даних, що застосовані для достовірності й ефективності результатів педагогічного експерименту.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота на констатувальному, формувальному та контрольному-аналітичному етапах дослідження виконувалась на базі Новосілівського академічного ліцею «Ерудит» Чабанівської селищної ради Фастівського району. Вибірка – 28 підлітків.

Наукова новизна дослідження полягає у доповненні теорії соціальної профілактики підлітків з девіантною поведінкою; розробці програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Практичне значення одержаних результатів передбачає, що реалізація розробленої програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою дасть змогу подолати прояви девіантної поведінки і сприятиме відновленню психоемоційного стану, зменшенню агресивності, налагодженню позитивної комунікації та адаптації підлітків.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота на тему «Соціальна профілактика агресивності підлітків з девіантною поведінкою» складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 82 сторінки основного тексту, у списку використаних джерел наведено 69 літературних джерел. У роботі подано 3 додатки, 5 рисунків та 23 таблиці.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1. Соціальна профілактика підлітків з девіантною поведінкою в контексті наукових досліджень

В умовах швидких змін у суспільстві, зокрема у сфері технологій та комунікацій, перед підлітками з'являються нові виклики, які можуть призводити до девіантної поведінки. Така поведінка виявляється через дисбаланс психічних процесів, недостатню адаптацію, порушення самоактуалізації та відмову особистості від морального і етичного контролю над своїми вчинками. Саме тому важливо звернути увагу на соціально-психологічну реабілітацію дітей з девіантною поведінкою.

Соціальна профілактика підлітків з девіантною поведінкою є надзвичайно актуальною в сучасному суспільстві. Підлітковий вік — це період активного формування особистості, коли молоді люди шукають своє місце в світі, визначаються зі своїми цінностями та переконаннями. Проте, не всі підлітки проходять цей етап без труднощів. Відхилення в поведінці можуть бути результатом різних чинників, таких як сімейні проблеми, соціальний тиск, вплив однолітків або психоемоційні розлади.

Проблеми девіантної поведінки підлітків та їх різні аспекти стали предметом вивчення українських науковців. Наприклад, Л. Зюбін визначив типи девіантної поведінки, тоді як С. Белічева досліджувала їх прояви. Суїцидальну поведінку розглядали Амбрумова А. і Тихоненко В., а Маценко В. аналізував риси характеру неповнолітніх правопорушників. Заїка Е., Крейдун Н. і Ячина А. вивчали деформацію особистості підлітків і виникнення правопорушень. Адиктивну поведінку досліджували Н. Максимова, Б. Братусь, Л. Леонова, Н. Бочкарьова. Сирота Н. та

Ялтонський В. звернули увагу на копінг-поведінку підлітків, виявивши моделі, які можуть призводити до девіантних вчинків [19, с. 39].

Нині існує багато різних поглядів щодо особливостей формування девіантної поведінки. Різні дослідження виявили різноманітні фактори, що впливають на цей процес, на що вказали В. Маценко, Л. Леонова, Н. Бочкарьова, І. Рудницька. Дослідження О. Ф. Яцини дозволяють зрозуміти психологічні механізми виникнення девіацій у молоді в умовах війни. У працях Р. Козубовського та О. Шелевер визначено специфіку профілактичної діяльності при девіантній поведінці неповнолітніх. Розробки З. Мигалини та Л. Сідун висвітлюють особливості зарубіжного досвіду у створенні полікультурного освітнього середовища.

В сучасній енциклопедії України девіантну поведінку розглядають як «тип соціальної поведінки, який суперечить прийнятим у даному суспільстві правовим, моральним, соціальним нормам і стереотипам та безпосередньо пов'язана з актом свідомого вибору порушувати чи не порушувати соціальну норму, що обмежує індивідуальну сваволю» [21].

Девіантна поведінка — це дії або вчинки, які відхиляються від встановлених соціальних норм і правил. Вона може проявлятися в різних формах, порушуючи очікування суспільства щодо того, що вважається прийнятним чи належним. Таке відхилення може бути наслідком різних чинників, включаючи особистісні характеристики, соціальне середовище, культурні особливості та психоемоційний стан.

Девіантна поведінка походить від латинського слова «deviatio» та означає «відхилення», представляє собою сукупність дій або окремі вчинки, які йдуть врозріз з усталеними нормами суспільства. Вона може проявлятися через порушення психічного балансу, неадекватні реакції, проблеми з самоактуалізацією, а також через відмову від морального і естетичного контролю над власною поведінкою [36, с. 100].

Проблема девіантної поведінки серед дітей і підлітків розглядається в рамках міждисциплінарних досліджень через свою багатогранність. Найбільшу наукову цінність мають роботи філософів Е. Дюркгейма та Т. Герасиміва. Так, Герасиміва Т. вважає, що «численні прояви девіантної поведінки, залежність оцінки поведінки як «нормальної» або ж такої, що «відхиляється» від цінностей, норм, очікувань (експектації) суспільства, групи, субкультури, змінність оцінок з часом, конфлікт оцінок різних груп, в які входять люди, і нарешті, суб'єктивні уявлення дослідників (девіантологів) – усе це надто ускладнює напрацювання більш або менш стійкого і однотипного визначення девіантної поведінки [17, с. 176].

Різні дослідники надають різні визначення девіантної поведінки, виходячи з власних підходів та контексту своїх досліджень. Деякі з них акцентують увагу на соціальних нормах, які порушуються, інші ж підкреслюють індивідуальні та психологічні чинники, що впливають на формування такої поведінки. Це свідчить про багатогранність поняття та його залежність від культурних, історичних і соціальних умов. Кожне з цих визначень допомагає краще зрозуміти складність явища девіантності та його різноманітні аспекти.

Девіантну поведінку часто розглядають у контексті реакції суспільства на неї, визначаючи девіацію як «відхилення від групових норм, що може призвести до ізоляції, лікування, ув'язнення або інших форм покарання для правопорушника» [17, с. 176]. Е. Goode визначає девіантність як таку поведінку, яку певні члени суспільства вважають неприйнятною або образливою. Вона може призводити до несхвалення, покарання або ворожого ставлення до тих, хто її проявляє, або ж викликати такі реакції в разі її виявлення [1, с. 17].

Л. Вольнова розглядає девіантну поведінку як певну сукупність дій або окремих вчинків, що суперечать соціально прийнятим нормам. Вона проявляється через дисбаланс когнітивних процесів, неадаптацію, порушення

процесів самоактуалізації та уникання контролю над власною поведінкою [16, с. 14].

Науковці однозначно визнають складність явища девіантної поведінки, а також різноманітність причин, що його викликають, механізмів і засобів профілактики. Гарасимів Т. на основі аналізу наукових досліджень сформулювала визначення девіантної поведінки наступним чином: «девіантна поведінка (deviant behavior) – це вчинок або дія людини (групи людей), що не відповідає офіційно встановленим або ж таким, що фактично сформувалися в даному суспільстві (культурі, субкультурі, групі) нормам і очікуванням. При цьому під «офіційно встановленими» зазвичай розуміють формальні, правові норми, а під фактично сформованими – існуючі норми моралі, звичаї, традиції [17, с. 176].

Девіантна поведінка може проявлятися в різних формах, що відрізняються за динамічністю та соціальною значимістю. Її можна розподілити за тривалістю (тимчасова, постійна, стійка або нестійка), рівнем організації (стихійна, спланована, структурована або неструктурована), спрямованістю (егоїстична, альтруїстична, експансивна або неекспансивна), усвідомленістю (усвідомлена чи неусвідомлена) та за кількістю учасників (індивідуальна або групова) [9, с. 98].

Дослідження девіантної поведінки дозволяють краще зрозуміти причини, що її викликають, а також розробити ефективні методи підтримки та реабілітації молоді, яка стикається з такими труднощами. Розуміння цього явища є важливим для створення середовища, в якому підлітки можуть відчувати себе безпечно і прийнято, а також для запобігання негативним наслідкам, пов'язаним із девіацією.

У психології девіантна поведінка визначається як відхилення від соціально прийнятих норм міжособистісних взаємодій, характерних для конкретного історичного контексту. Це можуть бути дії, вчинки або висловлювання, які відбуваються в межах психічного здоров'я. Згідно з цим

підходом, особа, що демонструє девіантність, свідомо або підсвідомо намагається знищити власну самоцінність, позбавити себе унікальності та заважати реалізації свого потенціалу [16, с. 13].

З часом соціальні норми, правила та девіації можуть підлягати змінам. Поява нових законів і норм веде до виникнення нових форм девіантної поведінки, що оцінюється з урахуванням історичних обставин і має специфічний характер. Основними формами девіантної поведінки є правопорушення, зокрема злочини, алкоголізм, наркоманія, проституція та суїциди.

Різноманіття соціальних норм в суспільстві спричиняє різні прояви девіації. Девіантну поведінку можна класифікувати за типами порушень (права, моралі, етикету тощо), за мотивацією і цільовою спрямованістю (одержання вигоди, агресія, втеча від реальності) та за суб'єктами (окремі особи, соціальні групи, організації) [21].

Таким чином, різноманітність теоретичних підходів дозволяє більш глибоко зрозуміти складність девіантної поведінки та врахувати різні аспекти, що впливають на її формування.

Кікалішвілі М. виділяє три теорії виникнення девіантної поведінки: психологічні, біологічні та соціологічні [29-31]. Дослідник девіантної поведінки вважає, що «соціологічні та близькі до них соціальнопсихологічні теорії розглядають девіантну поведінку як результат соціальних процесів, складних взаємин між суспільством і конкретною особистістю. З одного боку, у самому суспільстві є серйозні причини для поведінки, що відхиляється, наприклад соціальна дезорганізація і соціальна нерівність» [32, с. 36].

Психодинамічні теорії, на думку Кікалішвілі М., аналізують внутрішні процеси, що впливають на розвиток особистості, і виявляють основні механізми її функціонування. Ці теорії допомагають зрозуміти, чому люди діють так, як діють, яка є мотивація їх поведінки і як вона виникла. Найбільш

ефективною та популярною для пояснення аномалій у поведінці виявилася теорія А. Адлера [31].

Девіантна поведінка часто викликає негативні реакції з боку суспільства, адже вона може загрожувати соціальному порядку та безпеці. Проте важливо також враховувати контекст, в якому відбуваються такі дії, адже що для одних може здаватися відхиленням, для інших може бути нормою.

Девіантна поведінка, будучи соціальним явищем, має свої історичні витоки і відзначається стабільністю та поширеністю. Різноманітні соціальні норми, такі як релігійні, естетичні, політичні та правові, призводять до множинності девіацій (соціальних відхилень). З часом як соціальні норми, так і відхилення можуть змінюватися. Те, що раніше вважалося девіантною поведінкою, може стати нормою, і навпаки. Впровадження нових законів і правил також викликає появу нових форм девіацій. Тому оцінка соціальних відхилень повинна базуватися на історичному контексті і бути конкретною [30, с. 118].

В умовах швидких змін у суспільстві, зокрема у сфері технологій та комунікацій, підлітки стикаються з новими викликами, які можуть призводити до девіантної поведінки. Важливо, щоб програми реабілітації були гнучкими і адаптованими до сучасних умов, враховуючи специфіку кожного випадку. Співпраця з фахівцями, такими як психологи, соціальні працівники та педагоги, дозволяє створити цілісний підхід до вирішення проблем підлітків.

Актуальність соціально-психологічної реабілітації підлітків з девіантною поведінкою також підкреслюється її впливом на суспільство в цілому. Виховання соціально відповідальних громадян сприяє зменшенню рівня злочинності, покращенню соціальної атмосфери та розвитку стабільних соціальних зв'язків. У цьому контексті реабілітація підлітків стає інвестицією в майбутнє, яке ми прагнемо побудувати.

Українські науковці активно досліджують соціально-психологічну реабілітацію дітей з девіантною поведінкою через різні аспекти. Вчені вивчають основи теорії девіантної поведінки, розглядаючи фактори, що впливають на формування відхилень, досліджують ефективні методи та техніки реабілітації, такі як арт-терапія, ігрова терапія, когнітивно-поведінкова терапія та інші підходи, що сприяють соціалізації дітей. Українські науковці прагнуть створити цілісний підхід до соціально-психологічної реабілітації дітей з девіантною поведінкою, орієнтуючись на індивідуальні особливості кожної дитини та потреби суспільства

Березовська Л. вважає, що основними процесами в генезисі й профілактиці девіантної поведінки є соціалізація і ресоціалізація. Причому ресоціалізація уявляється вторинним процесом відносно соціалізації. «Соціалізація визначається як процес формування особистості в певних соціальних умовах, процес засвоєння людиною соціального досвіду, який вона трансформує у власні цінності й орієнтації, вибірково включає у свою систему поведінки ті норми й шаблони, які прийняті в суспільстві або групі. Процес соціалізації може бути розділений на успішну і не успішну соціалізацію в залежності від ступеня засвоєння й активного застосування норм і вимог суспільства» [10, с. 6].

Сучасне загострення проблеми девіантної поведінки вимагає комплексного підходу до її вирішення. Це означає, що необхідно не лише дотримуватися стандартного алгоритму дій, а й забезпечити індивідуальний супровід для кожного девіанта, враховуючи його вікові та особистісні характеристики, інтереси, соціальне оточення та умови розвитку. Крім того, важливим є залучення підлітка до групових корекційних заходів, щоб навчити його навичкам конструктивного спілкування та адекватної поведінки.

Коношенко Н., досліджуючи реабілітацію девіантних дітей, зазначала, що реабілітацію девіантних молодших школярів доцільно проводити в

реабілітаційних центрах, які мають зосереджені ресурси — кадрові, наукові, методичні, матеріальні та інформаційні. Це дозволяє їм здійснювати точну соціальну та психолого-педагогічну діагностику девіантних учнів, реалізувати комплексні заходи з соціальної, педагогічної, психологічної та медичної реабілітації, а також забезпечувати науково-методичне керівництво і координацію діяльності всіх учасників реабілітаційного процесу [37].

Соціально-психологічна реабілітація дозволяє допомогти підліткам знайти альтернативні способи вираження себе, розвинути соціальні навички та покращити взаємодію з оточенням. Завдяки цим процесам молоді люди можуть усвідомити свої емоції та навчитися справлятися з ними, що суттєво знижує ризик повторних девіантних вчинків. Також важливо враховувати, що така реабілітація сприяє зміцненню сімейних зв'язків, адже часто проблеми підлітків коріняться в складних стосунках з батьками.

Максимова Н. вважає, що «умовою побудови програм корекційної роботи є знання структури девіантної поведінки, тобто зв'язків та ієрархії її складових. Лише знання структури девіантної поведінки дає можливість з'ясувати динаміку переходу від незначних девіацій до більш глибоких; зрозуміти якісну відмінність різновидів девіантної поведінки; знайти першоджерела наявних порушень» [44, с. 8].

Одним із ефективних способів подолання девіантної поведінки у молодших школярів є соціально-педагогічна реабілітація. У рамках цього дослідження під реабілітацією розуміється комплекс заходів, спрямованих на компенсацію соціальних відхилень у дітей, що мають девіантні прояви, а також на відновлення порушених або втрачених соціальних зв'язків і стосунків. Для цієї категорії дітей реабілітація виконує ряд функцій, включаючи морально-гуманістичну, діагностично-прогностичну, психотерапевтичну, профілактично-виховну, соціально-патронажну, аналітичну, соціоінтегративну та організаційно-методичну [37].

Корекційно-розвивальна діяльність із девіантними підлітками є дуже складною, оскільки багато з них не усвідомлюють необхідність вирішення своїх внутрішніх та міжособистісних конфліктів, а іноді навіть вважають, що таких конфліктів у них немає.

Можна стверджувати, що соціально-психологічна реабілітація дітей з девіантною поведінкою є важливим і складним завданням, яке вимагає комплексного підходу. Відзначено, що ефективність реабілітаційних заходів залежить від індивідуального підходу до кожної дитини, врахування її особистісних, вікових та соціальних особливостей.

Усе це підкреслює необхідність наукового обґрунтування реабілітаційних програм та координації зусиль різних учасників процесу для досягнення позитивних результатів у соціально-психологічній реабілітації дітей з девіантною поведінкою.

1.2. Особливості соціально-психологічного розвитку підлітків з девіантною поведінкою

Кожен підліток має свої унікальні внутрішні ресурси, які можуть впливати на його поведінку. Вивчення цих ресурсів дозволяє розробити індивідуалізовані програми підтримки та реабілітації, що можуть бути більш ефективними. Розуміння внутрішніх ресурсів допомагає виявити позитивні якості, такі як стійкість, креативність та здатність до адаптації. Це може стати основою для подальшої роботи над зміною поведінки. Усвідомлення і розвиток внутрішніх ресурсів може допомогти підліткам знайти альтернативні способи подолання труднощів, зменшуючи ймовірність вчинення девіантних дій.

У молодшому шкільному віці порушення девіантної поведінки здебільшого виникають через підвищене емоційне збудження, яке пов'язане з відхиленням від нормальних емоцій і почуттів. Проте в підлітковому віці ці процеси стають складнішими через формування особистісного характеру.

Перехід від дитинства під наглядом дорослих до самостійного життя, зміна традиційного навчання на різноманітні соціально-культурні активності та інтенсивні зміни в емоційному фоні роблять підлітків більш вразливими до негативних зовнішніх впливів.

Підлітковий вік (11-16 років) є важливим етапом розвитку особистості, що включає кілька ключових аспектів:

- родина виконує домінуючу роль, забезпечуючи задоволення матеріальних, моральних та емоційних потреб. Наприкінці цього періоду підліток отримує можливість більш самостійно задовольняти свої матеріальні потреби.

- школа має вирішальне значення для задоволення пізнавальних, соціальних і психологічних потреб підлітків.

- підлітки залишаються вельми залежними від впливу дорослих (батьків, вчителів) у процесах самопізнання та формування особистісної ідентичності.

- зростає здатність протистояти негативним впливам оточення, хоча при несприятливих умовах спостерігається тенденція до їх підпорядкування. На цьому етапі виникає юридична відповідальність за правопорушення [28, с. 68].

Існують певні індивідуально-особистісні фактори, які можуть сприяти формуванню девіантної поведінки. Серед них виділяються: низька самооцінка, негативне самосприйняття та екстернальний локус контролю. Термін «локус контролю» описує, як підліток пояснює причини своєї поведінки. У випадку підлітків із девіантною поведінкою, ця локалізація причин є зовнішньою.

Н. Гуцуляк стверджує, що для виявлення девіантної поведінки у підлітків важливо враховувати певні категорії: нормативи, які відповідають віковим характеристикам та статевій приналежності підлітка; тяжкість і частота симптомів; тривалість розладу; контекст і специфіка симптомів;

соціокультурне середовище; тип симптоматики; життєві обставини; зміни в поведінці; та рівень порушення [20].

Важливу роль у формуванні девіантної поведінки відіграють особистісні фактори, такі як темперамент, емоційна зрілість і рівень розвитку соціальних навичок. Підлітки, які не можуть ефективно справлятися з емоціями або конфліктами, частіше вдаються до девіантних вчинків.

Підлітковий вік — це етап, коли молодь активно досліджує соціальне середовище, випробовує різні поведінкові моделі та оцінює власний досвід взаємодії з іншими. У цей період підлітки потрапляють до групи підвищеного ризику. Криза, характерна для цього віку, зумовлена психогормональними змінами, внутрішніми конфліктами та дезорієнтацією в стосунках із зовнішнім світом, а також переосмисленням своїх зв'язків з оточуючими і свого місця в суспільстві. Відсутність достатньої соціально-психологічної зрілості для вирішення виникаючих проблем робить підлітків особливо вразливими до негативних соціальних впливів. Так, Є. Знаковська розробила індексатори девіантної поведінки підлітків: «невідповідність офіційним та загальноприйнятим нормам (правилам, законам, традиціям); осуд, негативна оцінка девіантної поведінки, кримінальне покарання; стійке повторення; завдання реальної шкоди особистості чи оточуючим; узгодження із загальною спрямованістю особистості; виражена статево-вікова й індивідуальна своєрідність; супроводження різними проявами соціальної дезадаптації» [25, с. 91].

У підлітковому віці одним із характерних аспектів психо-емоційного розвитку є схильність до втечі від реальності. Проблема аддикції постає, коли підліток намагається змінити свій психічний стан, що стає центральною ідеєю його особистості. У цей період більшість підлітків зупиняється у своєму духовному розвитку і не в змозі вирішувати важливі життєві завдання.

Р. Андрусин підкреслив, що підлітковий вік є періодом підвищеного ризику щодо девіантної поведінки. Це пов'язано з труднощами, які виникають під час переходу, зокрема психогормональними змінами та перебудовою Я-концепції. Ці фактори спричиняють у підлітків відчуття тривоги, емоційної напруги, нестійкості та неврівноваженості. Крім того, підлітки перебувають у стані невизначеності, адже вони вже не діти, але ще не дорослі. Їхнє бажання вважати себе дорослими часто не відповідає реальності, оскільки їм бракує навичок спілкування та способів взаємодії з дорослим світом на партнерських засадах. Це створює конфлікт між прагненням до незалежності та недостатнім життєвим досвідом [4, с. 14].

Соціально-психологічний розвиток підлітків з девіантною поведінкою характеризується низкою особливостей. По-перше, такі підлітки часто демонструють підвищений рівень тривожності та агресії, що може бути наслідком внутрішніх конфліктів і емоційних переживань. Вони можуть мати труднощі у взаємодії з однолітками та дорослими, що часто призводить до конфліктів і відчуження.

Взаємини в групі можуть бути напруженими, адже підлітки схильні до негативного впливу однолітків, що формує певні норми і цінності, які можуть суперечити загальноприйнятим. Часто спостерігається нестабільність у самооцінці: такі підлітки можуть коливатися між почуттям безсилля та прагненням до самостійності, що призводить до невпевненості у собі.

Девіантна поведінка часто пов'язана з емоційними труднощами, такими як тривога, депресія або низька самооцінка. Підлітки, які демонструють такі дії, можуть шукати спосіб виразити свій протест, самоствердження або навіть увагу з боку оточення. Це явище може негативно вплинути на їхнє життя, відносини з іншими людьми та соціальну адаптацію. Губіна Т. зазначає, що девіантна поведінка підлітка може виявлятися в кількох формах:

- як специфічні особливості психічних процесів, такі як підвищена чи знижена рухливість нервових процесів, їх стійкість або слабкість, активність

чи пасивність, зосередженість чи розсіяність, а також підвищена збудливість і ефективність;

- як соціально обумовлені риси особистості та характеру, зокрема неорганізованість, відсутність зібраності, лінь, неуважність, недисциплінованість, брехливість, дратівливість, капризність, впертість, грубість, агресивність і жорстокість;

- як низький рівень загальної культури, негативне ставлення до моральних норм і правил, а також до інших людей, проявляючись у байдужості, невиконанні завдань, пропусках занять, бродяжництві, конфліктах з однолітками та дорослими, копіюванні асоціальної поведінки і орієнтації на вузькі групові інтереси та цінності;

- як шкідливі звички, включаючи паління, вживання алкоголю, наркотичних і токсичних речовин, а також захоплення азартними іграми [19, с. 39-40].

Окрім того, підлітки з девіантною поведінкою можуть мати спотворене сприйняття соціальних норм і правил. Їхнє розуміння моральних цінностей часто є поверхневим, і вони можуть не усвідомлювати наслідків своїх дій для себе та інших. Це може призводити до повторення негативних моделей поведінки, які, в свою чергу, закріплюють їхню соціальну ізоляцію.

Важливо підкреслити, що не кожен акт девіантної поведінки є ознакою серйозних психологічних проблем. Деякі підлітки можуть виявляти таку поведінку як частину процесу пошуку ідентичності чи прагнення до незалежності. Тому підходи до вирішення цих проблем мають бути комплексними та індивідуальними.

О. Бурлака вважає, що причини девіантної поведінки серед неповнолітніх полягають у недоліках в освіті та вихованні. Це призводить до формування стійких психологічних характеристик, які підштовхують до вчинення дій, не схвалюваних суспільством. Дослідниця зазначає, що проявами дезадаптації в підлітковому віці є посилення негативного ставлення

до освіти загалом, ігнорування норм та правил, встановлених у навчальному закладі, а також прояви асоціальних тенденцій у поведінці [12, с. 95].

Шкільна та соціальна дезадаптація значно впливають на розвиток девіантної поведінки підлітків. Дезадаптація в навчальному середовищі може виявлятися у порушеннях взаємин з ровесниками та батьками, відсутності дисципліни, академічній неуспішності, агресії, емоційних розладах, а також у прояві таких негативних вчинків, як куріння, хуліганство, крадіжка і обман [11]. У цьому віці особливе значення має спілкування з однолітками, оскільки підлітки, взаємодіючи між собою, засвоюють цілі та норми поведінки, що формує їхні критерії самооцінки.

Підлітки з девіантною поведінкою можуть мати обмежений досвід у вирішенні соціальних ситуацій, що ускладнює їхню здатність до адаптації. Це може проявлятися в імітації агресивних або асоціальних моделей поведінки, які вони спостерігають у середовищі, що їх оточує. Крім того, відзначається їхня схильність до емоційних спалахів і імпульсивності, що знижує можливість конструктивного вирішення конфліктів. Девіантна поведінка підлітків може слугувати засобом самоствердження або формою протесту проти дорослих. Підлітки, які проявляють девіантність, часто мають характеристики, що вказують на серйозні емоційні розлади. Вони зазвичай імпульсивні, дратівливі, емоційні, агресивні та конфліктні. Класифікація девіацій, запропонована О. Змановською, є найбільш зручною та повною. Вона розділяє девіантну поведінку на дві основні групи:

- деструктивну (асоціальна та асоціальна поведінка);
- аутодеструктивну (адиктивна та суїцидальна поведінка) [46, с. 153].

Також важливим аспектом соціально-психологічного розвитку підлітків з девіантною поведінкою є їхнє ставлення до авторитетів. Часто вони виявляють зневагу до дорослих, що може бути наслідком відчуття несправедливості або нерозуміння з боку батьків та вчителів. Це призводить до того, що підлітки не сприймають конструктивну критику і, натомість,

можуть шукати підтвердження своїх дій у групі однолітків, яка підтримує їхні негативні поведінкові моделі. З. Мигалина також виділяє основні прояви девіантної поведінки підлітків, такі як агресія, низька успішність у навчанні, напружені стосунки з однолітками та вчителями, а також відсутність інтересу до навчання і подальшої професійної діяльності. Підлітки, які стають об'єктом пильної уваги з боку оточуючих, часто зазнають труднощів у спілкуванні з іншими через певні фактори, такі як вже сформоване в їхньому середовищі поділ на «своїх» і «чужих», або маргінальні стратегії адаптації. Це призводить до того, що вони стають жертвами негативних стереотипів і нападок з боку однолітків, що, в свою чергу, веде до соціальної ізоляції та ігнорування [45, с. 119].

Вивчення внутрішніх ресурсів також може вплинути на соціальні взаємодії підлітків, допомагаючи їм налагоджувати здорові стосунки з однолітками та дорослими. Формуванню девіантної поведінки у підлітків сприяють кілька чинників. По-перше, це неадекватні реакції підлітка у взаєминах з оточуючими. По-друге, неправильне сприйняття нерівномірного розвитку кістково-м'язової системи та дисгармонії в координації рухів, а також невідповідності в розвитку серцево-судинної системи й процесі статевого дозрівання. Додатково, прояви акцентуацій характеру, такі як гіпертимний, циклоїдний, лабільний, істероїдний, шизоїдний, епілептоїдний та нестійкий типи, також можуть впливати на поведінку. Крім цього, дитячі поведінкові реакції, такі як реакція відмови, опозиції, імітації, компенсації та гіперкомпенсації, грають свою роль. Специфічні підліткові моделі поведінки, включаючи емансипацію, групування з однолітками, захоплення та сексуальні реакції, також є важливими аспектами. Не можна забувати й про особливості сімейного виховання, а також про стихійне групове спілкування, які суттєво впливають на розвиток девіантної поведінки [19, с. 40].

До соціально-психологічних характеристик підлітків з девіантною поведінкою, які визначають цю специфічну соціальну групу, дослідники

відносять підвищену тривожність, агресію, жорстокість, конфліктність та інші риси. Ці особливості зазвичай формуються під час неформального групового спілкування в різних компаніях. Соціально-психологічний мікроклімат у групі має значний вплив на вибір поведінкових стратегій підлітків і може призводити до виникнення смислових бар'єрів у стосунках з дорослими. Основною причиною соціально-дезадаптивної поведінки підлітків є фрустрація трьох ключових соціальних потреб: у самоповазі, у визнанні з боку значущих дорослих і у прийнятті однолітками.

Вольнова Л. виділяє девіантні стратегії відносин підлітків-девіантів:

- самозвеличення – переживання своєї конкурентоспроможності, «особливості», демонстрація винятковості або ж цінності своєї персони, приниження інших, боротьба за владу, тероризування інших і контроль над ними;

- маніпулювання добровільною турботою – «ти повинен це мені...»; «доведи, що ти любиш мене»; «я буду добрим, якщо ти...»; «нехай інші зроблять це»; «допоможи мені, беззахисній, нещасній дитині» тощо;

- відхід від відповідальності та її заперечення – пасивна непокора («ти не маєш права говорити мені, що робити»; «ти примусив мене зробити це»; «це їх провина»), шахрайство, руйнування, що залишає після себе хаос;

- помста – провокаційна поведінка, навмисне травмування, підризна боягузлива непокора; виступ проти всього світу; розмови на зразок таких: «Я підірву ..., завдам шкоди собі..., знищу...», «Я примушу всіх бути насторожі..., ви потім пошкодуєте..., я лише жартую і бавлюся...».

- вироблення і збереження параноїдального погляду на світ – скарги замість подолання проблем; звуження проблеми замість її розуміння («вони примусили мене зробити це», «вони прискіпуються до мене») [16, с. 18-19].

Загалом, підлітки з девіантною поведінкою часто перебувають у стані соціальної дезадаптації, що викликане як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Їхній соціально-психологічний розвиток потребує уважного

вивчення та підтримки, щоб сприяти формуванню здорових взаємин і позитивного самоприйняття.

Отже, підлітковий вік є критично важливим періодом, що визначає формування особистості та поведінкових моделей. Внутрішні ресурси, такі як стійкість і креативність, можуть стати основою для позитивних змін у поведінці, якщо їх вчасно виявити та розвивати. Однак, численні зовнішні та внутрішні чинники, такі як емоційні труднощі, соціальна дезадаптація і вплив однолітків, можуть спонукати підлітків до девіантної поведінки.

Розуміння цих факторів є важливим для розробки індивідуалізованих програм підтримки, які можуть допомогти підліткам справлятися з труднощами, зміцнюючи їх соціальні навички та адаптивність. Важливо враховувати не лише негативні прояви, а й потенціал підлітків для самоствердження і розвитку, що може сприяти їхньому позитивному соціальному становленню.

1.3. Психосоціальні фактори впливу на девіантну поведінку підлітків

Девіантна поведінка — це дії або вчинки, які відхиляються від соціально прийнятих норм і стандартів. Це явище може проявлятися в різних формах і часто викликане поєднанням індивідуальних, соціальних та культурних чинників. Вона може виникати як реакція на стресові ситуації, проблеми в сім'ї, нестабільність у навчальному середовищі або вплив однолітків.

Важливо з'ясувати фактори виникнення девіантної поведінки підлітків, оскільки це дозволяє зрозуміти причини, які стоять за їхніми вчинками. Розуміння цих факторів може допомогти в розробці ефективних стратегій втручання та профілактики, які підтримуватимуть підлітків у період їхнього розвитку. Знання про причини девіацій може також допомогти батькам, педагогам і психологам у створенні сприятливого середовища, яке буде

відповідати потребам підлітків. Це, в свою чергу, сприяє формуванню здорових міжособистісних стосунків і соціальної адаптації.

Основні прояви соціальної дезадаптації у дітей і дорослих за Максимовою Н. включають:

- постійні труднощі в навчанні або неможливість заробляти власною працею;
- суттєва неуспішність у важливих сферах спілкування, таких як сім'я, навчальні або трудові колективи, а також у міжособистісних стосунках;
- порушення моральних і правових норм;
- ізоляція від соціального оточення, поєднана з негативним ставленням до нього [43].

Існує кілька теорій, які пояснюють причини та механізми виникнення девіантної поведінки. Однією з них є теорія соціального навчання, яка стверджує, що поведінка індивіда формується під впливом соціального оточення. У цьому контексті молодь може копіювати дії тих, кого вона вважає моделями для наслідування, особливо якщо ці дії супроводжуються позитивними наслідками або схваленням з боку оточення.

У своїх дослідженнях М. Вольнова виділяє наступні чинники щодо формування у підлітків девіантної поведінки:

- 1) психобіологічні та індивідуально-психологічні чинники;
- 2) важковиховуваність та важконаучуваність;
- 3) сім'я як соціально-педагогічний чинник;
- 4) школа як соціально-педагогічний чинник;
- 5) суспільні та середовищні чинники девіантної поведінки;
- 6) група ровесників [16, с. 36-72].

Ці порушення виявляються в різних формах, зокрема у недостатній обізнаності про моральні норми, зневазі до моральності, відсутності позитивних моральних орієнтирів, схильності до аморальних вчинків і спотворенні моральної мотивації. Ці аспекти підкреслюють складний

взаємозв'язок між біологічними та соціальними чинниками у формуванні девіантної поведінки серед підлітків.

Згідно з думкою психолога Н. Квітковської, існує три основні чинники, що впливають на девіантну поведінку:

- біологічний чинник;
- соціальний чинник;
- психологічний чинник.

Біологічний чинник стосується несприятливих анатомічних або фізіологічних особливостей дитини, таких як порушення мови, слуху, зору, тілесні дефекти, затримки в розумовому розвитку або пошкодження нервової системи. Ці проблеми можуть суттєво вплинути на здатність підлітка адаптуватися в суспільстві, а також викликати негативну реакцію з боку оточення.

Соціальний чинник пов'язаний із взаємодією підлітка з соціумом і проявляється в недоліках виховання в родині, суспільстві чи школі. Часто це призводить до ігнорування індивідуальних та вікових особливостей дитини, що, в свою чергу, ускладнює процес соціалізації [28, с. 124].

Серед соціально-психологічних чинників, що впливають на девіантну поведінку особистості, важливо зазначити специфіку взаємодії цієї особистості з сім'єю, зокрема досвід спілкування з батьками в дитинстві. Сім'я, у порівнянні з іншими соціальними інститутами, має ряд особливостей, які впливають на процес соціалізації дитини. По-перше, вона охоплює всі аспекти життєдіяльності людини, реалізуючи свої функції. Сім'я є мініатюрним суспільством, з якого розпочинається вся соціальна взаємодія. По-друге, дитина з моменту народження є частиною сім'ї, де формуються перші уявлення про добро і зло, а також про моральні цінності, коли вона найбільш сприйнятлива до виховних впливів. Таким чином, сім'я виступає як перша ланка, що зв'язує індивіда з суспільством.

Тому девіантна поведінка може мати різні причини, зокрема, проблеми в сімейному вихованні, стреси в навчальному процесі, тиск з боку однолітків або негативний вплив соціального середовища. Наприклад, у родинах, де відсутня підтримка або спілкування, діти можуть шукати способи самовираження через порушення норм. Також, якщо підліток оточений негативними прикладами поведінки, це може стати каталізатором для прояву девіантності.

Дисгармонійний підхід до виховання, часті конфлікти та нестабільність у сімейних стосунках можуть сприяти розвитку подвійних моральних стандартів у дітей. Нестабільне сімейне середовище та асоціальні умови життя можуть призводити до конфліктів і труднощів в адаптації в шкільному середовищі. Сімейні проблеми можуть суттєво вплинути на поведінку підлітка, штовхаючи його до асоціальних вчинків. Нестабільність або напруженість у родині, а також асоціальне оточення можуть формувати девіантні моделі поведінки. Ці фактори сприяють виникненню розбіжностей у моральних принципах і можуть викликати конфлікти, які негативно позначаються на адаптації підлітка в суспільстві [60].

До психобіологічних чинників девіацій у підлітків належать:

- кризові явища, які впливають на психофізіологічний розвиток підлітків і спричиняють труднощі у вихованні. Ці кризи можуть бути подолані в рамках загальноосвітніх закладів, якщо навчально-виховний процес та стосунки дорослих з підлітками враховують специфіку цього віку.

- стан нервово-психічного здоров'я, зокрема різноманітні розлади, психопатії, неврастенія та прикордонні стани, що підвищують збудливість нервової системи, ведучи до неадекватних реакцій і ускладнюючи соціальний контроль. У таких випадках недостатньо лише педагогічних заходів; потрібне залучення психіатрів, невропатологів і психотерапевтів, які зможуть проводити медичну корекцію та надавати консультації для педагогів і батьків.

– затримка в розумовому розвитку, олігофренія, що може бути викликана спадковими факторами або черепно-мозковими травмами та захворюваннями ЦНС, перенесеними в ранньому віці. Соціальна адаптація таких дітей та профілактика асоціальних відхилень мають реалізовуватися за спеціальними програмами у допоміжних навчальних закладах.

– фізичні недоліки, дефекти мови або зовнішня непривабливість, які можуть негативно впливати на міжособистісні стосунки підлітків у колективі. Важливо зазначити, що проблеми у взаємодії можуть бути вирішені за допомогою сучасних педагогічних корекційних методів.

– викривлені або надмірні біологічні потреби (гіперсексуальність, потреби в алкоголі, наркотиках), які часто виявляються в підлітковому віці, хоча й рідше, ніж у дорослих [16, с. 28-29].

Вивчення цих факторів є важливим для розробки політики на рівні суспільства, що сприятиме зменшенню соціальних ризиків та забезпеченню належної підтримки для підлітків, які стикаються з труднощами. Таким чином, усвідомлення причин девіантної поведінки може привести до більш ефективних рішень, які допоможуть молоді реалізувати свій потенціал і знайти своє місце в суспільстві.

Форма та ступінь вираженості соціальної дезадаптації є ключовими характеристиками девіантної поведінки. Неправильне виховання в сім'ї може призвести до ускладнень у стосунках між підлітком і батьками. Оскільки цей період характеризується формуванням ідентичності та емоційною нестабільністю, невірні підходи до виховання істотно впливають на розвиток девіантної поведінки у підлітків. Молодь із пасивною або дисфункціональною копінг-поведінкою входить до групи ризику щодо формування девіантної поведінки. Дезадаптація у підлітковому віці часто починається з педагогічної занедбаності, що з часом переростає у соціальну занедбаність, яка, в свою чергу, сприяє виникненню девіантної поведінки [19, с. 40].

Причини виникнення девіантної поведінки у підлітків можуть включати й спадковість. Психологи, які досліджують, як спадкові фактори впливають на поведінку підлітків та їх індивідуальні риси протягом життя, виявляють схильність до психічних розладів, алкоголізму, агресії та навіть злочинності. Вони зазначають, що важко відокремити вплив навколишнього середовища від спадкових факторів. В. Еріксон акцентує увагу на тому, що особистісні риси визначають, яку форму поведінки людина обирає з усіх можливих у суспільстві [8, с. 133].

Іншою важливою теорією є теорія соціальної ідентичності, яка підкреслює, що люди формують свою ідентичність на основі групи, до якої належать. У ситуаціях, коли група має асоціальні норми чи цінності, підлітки можуть адаптуватися до цих стандартів, вважаючи їх нормальними. Це може призводити до проявів девіантності, оскільки індивіди прагнуть підтвердити свою приналежність до групи.

У своїй праці Н. Апетик акцентує увагу на значущості біологічних і соціальних чинників у виникненні поведінкових девіацій серед підлітків. Він особливо підкреслює проблеми з моральною саморегуляцією, що проявляється в неможливості особи свідомо контролювати свої дії відповідно до моральних стандартів. Апетик також досліджує різні аспекти цього феномена, вказуючи на те, що порушення моральної саморегуляції може призводити до формування хибних моральних переконань, недостатньої усвідомленості моральних норм і втрати внутрішньої мотивації до їх дотримання [5].

Психоаналітичні підходи також вносять свій вклад у розуміння девіантної поведінки. Вони підкреслюють важливість несвідомих процесів, внутрішніх конфліктів та впливу дитячого досвіду на поведінку. Згідно з цими теоріями, девіантна поведінка може бути результатом непереборних внутрішніх імпульсів, що виникають з дитячих травм або нерозвинутої особистості.

Медіа та соціальні мережі відіграють значну роль у формуванні девіантної поведінки підлітків. Вони створюють середовище, де підлітки отримують інформацію, формують свої цінності та ідентичність. Часто контент, що пропагується в медіа, може нормалізувати або романтизувати асоціальну поведінку, показуючи її як прийнятну або навіть бажану.

Найбільш переконливими свідченнями негативного впливу теле-продукції агресивного характеру є результати лонгітюдного дослідження, проведеного L. D. Eron і L. R. Huesman (2003) [1]. Вченим вдалося довести, що, за незначними винятками, в США, Фінляндії та Ізраїлі у восьмирічних дітей, які проживають у містах, частота перегляду фільмів і телепрограм з великою кількістю сцен насильства корелює зі схильністю до агресивної та асоціальної поведінки, навіть після виключення найочевидніших факторів.

Христюк О. вважає, що «до соціальних детермінант девіацій у поведінці особистості належать культ насильства, що ствердився в сучасному мистецтві, лібералізація статевої моралі. Тут особливу роль відіграють засоби масової комунікації, які демонструють багато фільмів, пісень тощо зі сценами насильства та аморальної поведінки, негативно впливаючи на духовний світ особистості. Згідно з теорією соціального наuczіння А. Бандури, через це створюються моделі девіантної поведінки, які є своєрідним зразком для копіювання такої поведінки широкими верствами населення» [64, с. 31].

Соціальні мережі забезпечують платформу для взаємодії та спілкування, де підлітки можуть знайти підтримку або заохочення для своїх дій. Це може призвести до того, що негативні чи небезпечні ідеї отримують широку популярність і стають частиною їхньої культури. Крім того, у мережах часто відбувається булінг та інші форми агресії, що можуть підштовхувати підлітків до девіантних вчинків.

Вплив однолітків у соціальних мережах також не слід недооцінювати. Підлітки схильні наслідувати модні тенденції та поведінку своїх однокласників або кумирів, що може призводити до прийняття ризикованих рішень. Часто підлітки відчують тиск з боку соціальних груп, що може спонукати їх до участі в деструктивних діях.

Медіа та соціальні мережі можуть істотно впливати на формування девіантної поведінки у підлітків, створюючи умови для виникнення асоціальних моделей поведінки та норм.

З огляду на комп'ютеризацію та розширення Інтернету в українському суспільстві, виникла проблема патологічного використання мережі, або Інтернет-залежності. Надмірне захоплення віртуальним світом може призвести до технологічної залежності, що в свою чергу викликає знецінення реальності, зміну системи цінностей, мрій та цілей, що впливає на життєве планування. Питання профілактики Інтернет-залежності стає дедалі більш актуальним, оскільки кількість користувачів мережі в Україні зростає з кожним роком [7]. На сьогоднішній день немає точних статистичних даних щодо цієї проблеми, оскільки цей вид залежності не класифікується як окрема нозологічна форма.

Значне поширення соціальних інтернет-мереж має соціальні наслідки, позитивні та негативні. Серед негативних виділяють такі:

- 1) віртуалізація соціального життя;
- 2) інтернет-залежність, що може викликати психічні розлади, досить різкі зміни настрою та депресію;
- 3) поява нових видів адитивної поведінки ;
- 4) фрагментація суспільства, створення великої кількості відокремлених вір-туальних груп за інтересами [54, с. 42].

Високий рівень Інтернет-залежності серед підлітків, в першу чергу, пов'язаний із труднощами в міжособистісній взаємодії з батьками, вчителями та однолітками. Дослідження показують, що підлітки вдаються до

віртуального світу через такі стимули, як незадоволеність основними потребами в визнанні, повазі та любові з боку близького оточення (батьків, друзів); заборони на досягнення бажаного; перешкоди у досягненні цілей; образи, обман; а також неможливість або небажання нести відповідальність за свої слова та вчинки у реальному житті. Таким чином, одна з головних потреб підлітків — потреба в спілкуванні, яка переважно задовольняється у всесвітній мережі, що, у свою чергу, призводить до підвищення рівня залежності від Інтернету [14, с. 18].

Отже, аналізуючи різноманітні фактори, що сприяють формуванню девіантної поведінки у підлітків, можна відзначити, що всі згадані причини потребують додаткового вивчення та уточнення. Серед основних чинників, які впливають на відхилення підлітків від прийнятих соціальних норм, вчені виділяють: індивідуальні риси особистості, зовнішні впливи, а також зростання агресивності серед молоді. Ці фактори істотно сприяють розвитку девіантної поведінки.

На нашу думку, найзначнішими з цих чинників є соціальні умови, в яких перебуває особистість. Сюди відносяться: суспільні процеси (соціально-економічні, політичні, культурні традиції, мода, вплив медіа тощо), характеристики соціальних груп, до яких належить підліток (расова та етнічна приналежність, субкультури, соціальний статус, референтні групи) та мікросоціальне середовище (умови життя в родині, психологічний клімат, особистісні якості батьків, стосунки в сім'ї, стиль виховання, а також вплив друзів та інших важливих людей). Саме ці аспекти потребують подальшого дослідження та глибшого аналізу.

Висновки до першого розділу

З'ясовано, що підлітковий вік є складним і критичним етапом у розвитку особистості, на якому формуються різні поведінкові моделі. Важливим аспектом є виявлення і розвиток внутрішніх ресурсів, таких як стійкість і креативність, які можуть слугувати основою для позитивних змін.

Розглянуто девіантну поведінку підлітків як складне і багатогранне явище, яке відображає взаємодію численних факторів — індивідуальних, соціальних та культурних. Відхилення від соціальних норм можуть бути наслідком кризових ситуацій у сім'ї, стресу, впливу однолітків та недостатнього соціального контролю. Важливими аспектами є особистісні риси, моральна саморегуляція та специфіка взаємодії з оточенням.

Акцентовано увагу на значній ролі соціальних мереж, які формують нові моделі поведінки та норми, часто нормалізуючи асоціальні вчинки. Вплив медіа, а також проблеми в сімейному вихованні, можуть підсилювати девіантність, сприяючи формуванню негативних стереотипів. Тому, для розуміння і попередження девіантної поведінки важливо враховувати всі ці фактори.

Вважаємо, що соціально-психологічна реабілітація підлітків з девіантною поведінкою є невід'ємною складовою формування здорового суспільства. У сучасних умовах, коли підлітки стикаються з численними викликами, що випливають з швидких змін у соціальному середовищі, важливо вчасно виявляти та усувати фактори, які сприяють виникненню відхилень у поведінці.

Реабілітаційні програми, адаптовані до індивідуальних потреб, повинні включати психологічну підтримку, соціальну інтеграцію та розвиток навичок конструктивної комунікації. Співпраця між психологами, соціальними працівниками та педагогами дозволяє створити цілісний підхід до вирішення проблем підлітків. Важливо також враховувати, що зміцнення сімейних зв'язків може суттєво вплинути на успіх реабілітаційних процесів.

Отже, комплексний підхід до соціально-психологічної реабілітації не лише допомагає підліткам подолати труднощі, а й сприяє формуванню відповідальних громадян, що, у свою чергу, позитивно позначається на соціальній атмосфері та безпеці суспільства в цілому.

РОЗДІЛ II.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1. Методи та техніки соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою

Підлітковий вік — це період, коли особистість формується, і будь-які негативні впливи можуть мати тривалі наслідки. Соціальна профілактика дає можливість не тільки виправити поведінку, але й розвинути соціальні навички, покращити самооцінку та навчитися конструктивно вирішувати конфлікти. Важливим аспектом є створення підтримуючого середовища, де підлітки відчують прийняття і розуміння. Це сприяє розвитку довіри до дорослих, що, в свою чергу, відкриває можливості для зміни поведінки. Також профілактика включає в себе роботу над емоційною стійкістю, що дозволяє підліткам краще справлятися зі стресом і уникати імпульсивних рішень.

Пиголенко В. І. зазначає, що «соціальна профілактика є однією з форм боротьби з негативною девіантною поведінкою, що включає комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативним проявам цієї поведінки. Кожне суспільство розробляє власні принципи і методи профілактики, однак найпоширенішим є інформаційний підхід. Саме тому багато державних служб зосереджуються на інформуванні молоді про наслідки різних форм девіації» [50, с. 75].

Тому важливо звернути увагу на методи та техніки соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Максимова Н. вважає, що «необхідно виявити особливості функціонування психологічних механізмів з урахуванням специфіки розроблених методів роботи із зазначеним контингентом. Саме тому, очевидною є необхідність розробки нових технологій на основі визначення особистісних новоутворень, що спричиняють девіації у поведінці [44, с. 4-5].

Сучасні методи профілактики дозволяють створити більш комплексний і всебічний підхід до роботи з підлітками, враховуючи їхні інтереси, потреби та особистісні особливості. Це підвищує ймовірність успішної інтеграції молоді в суспільство і допомагає їм знайти своє місце у світі. Використання сучасних методів та технік профілактики девіантної поведінки підлітків дозволить їм навчитись взаємодіяти з однолітками, будувати дружбу і співпрацювати в команді, що є важливими навичками для дорослого життя. Це може суттєво зменшити ризики рецидиву девіантної поведінки, оскільки вони знайдуть альтернативні шляхи реалізації своїх потреб та прагнень.

Аналіз сучасного стану розробки проблеми попередження і подолання соціальної дезадаптації осіб з девіантною поведінкою свідчить, що визначення психологічних механізмів їх соціалізації є умовою профілактики й подолання їх негативних поведінкових проявів. Наслідком соціальної дезадаптації дітей та підлітків є їх конфлікти з дорослими й однолітками, аморальна поведінка, різноманітні uzалежнення, правопорушення, кримінальні злочини тощо [44, с. 4]. Саме тому профілактика девіантної поведінки, зокрема агресивності як одного із її проявів, має значний соціальний ефект, адже сприяє формуванню більш безпечного і здорового суспільства. Інвестування в цю категорію молоді не тільки допомагає їм, але й позитивно впливає на громаду в цілому, зменшуючи соціальну напругу та конфлікти.

Використання різноманітних підходів також сприяє формуванню більш широкого спектра навичок, які необхідні для успішної адаптації у суспільстві. Форми і методи соціальної профілактики залежать від вікових груп клієнтів та характеру їх дезадаптованої поведінки. З урахуванням цих особливостей, соціальний працівник може організувати свою діяльність за певним алгоритмом.

1. Спочатку необхідно визначити тип девіації в поведінці клієнта та зрозуміти, які соціальні потреби він намагається задовольнити таким чином.

2. Під час взаємодії з клієнтом фахівець має створити безпечне та коригуюче середовище. Відчуття безпеки є ключовим для самовираження та відкриття. Для дітей важливі також виховні впливи, тоді як для дорослих психолог може застосувати методи, що стимулюють їх до саморозвитку.

3. Наступним кроком є сприяння формуванню позитивного «Я». Оскільки ресоціалізація пов'язана з досягненням гармонії та особистісної зрілості, психокорекційна робота повинна починатися з розвитку самоприйняття. Дезадаптована поведінка часто є спробою «самоствердження навпаки», тому важливо працювати над адекватною самооцінкою особи.

4. Важливо, щоб особа усвідомлювала необхідність дотримання соціальних норм. Для цього слід встановити правила поведінки під час занять, зокрема визначити межі спілкування та запровадити санкції за їх порушення. Всі санкції повинні бути попередньо обговорені з клієнтом.

5. Потрібно заохочувати особу до розвитку самоконтролю та оволодіння навичками вираження негативних емоцій у соціально прийнятний спосіб.

6. І нарешті, фахівець має підтримувати особу у прагненні до позитивних змін в особистісному зростанні, заохочуючи його до самовдосконалення [44, с. 25-26].

Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків є однією з форм професійної діяльності соціальних працівників і педагогів. Вона охоплює ряд заходів, які націлені на запобігання, виявлення і подолання негативних факторів, причин і умов, що сприяють виникненню та розвитку відхилень у поведінці підлітків [39, с. 5]. Тому основною метою соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків є перш за все створення певних умов для повноцінної життєдіяльності, ефективної соціалізації, самореалізації дітей цього віку.

Під час соціальної профілактики підлітків з девіантною поведінкою важливо використовувати сучасні методи, оскільки вони забезпечують більш

ефективний підхід до розуміння і підтримки підлітків. Сучасні методи дозволяють враховувати індивідуальні потреби кожного підлітка, їхній життєвий контекст і психологічні особливості, що суттєво підвищує ймовірність успішної ресоціалізації.

Ефективність соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків визначається дотриманням кількох ключових принципів: 1) забезпечення права підлітка на вільний вибір поведінки, що має враховувати аналогічні права інших; 2) гуманність і толерантність у підходах до профілактики; 3) добровільна участь підлітків у профілактичних заходах; 4) суб'єкт-суб'єктна взаємодія між учасниками профілактичних програм; 5) відповідність змісту, форм і методів профілактики віковим та індивідуальним характеристикам підлітків; 6) безпечність заходів для самих підлітків і фахівців, які їх організовують [62, с. 85].

Профілактика адиктивної поведінки передбачає усунення або компенсацію умов і факторів, що сприяють її розвитку, а також створення обставин, які підтримують формування адаптивних якостей особистості. Дослідження показують, що формування адиктивної поведінки не залежить від специфіки певних занять або видів діяльності, а скоріше від індивідуального ставлення особи до них. Це може включати прагнення використовувати ці дії як спосіб уникнення проблем або неприємної реальності, компенсацію незадоволених потреб, зняття дискомфорту, контроль над психічним станом та поведінкою, а також бажання швидко і легко отримувати гедоністичне задоволення.

Серед основних завдань профілактичної діяльності можна виділити:

- запобігання негативним проявам поведінки;
- виявлення та усунення причин, що сприяють виникненню і розповсюдженню різних форм девіантної поведінки;
- захист прав і інтересів неповнолітніх, молоді та соціально вразливих груп населення;

– соціально-педагогічну реабілітацію осіб, які живуть у несприятливих умовах;

– виявлення та припинення випадків залучення до асоціальної діяльності [61, с. 156].

Суб'єктами профілактичної діяльності є різноманітні організації, такі як сім'я, школа, медичні заклади та правоохоронні органи. У цій роботі виконуються функції діагностики, організації соціальної діяльності, координації роботи різних установ, профілактики та корекції девіантної поведінки, а також надання підтримки через психологічну допомогу та вирішення конфліктів. Профілактична діяльність охоплює первинні, вторинні та третинні стадії профілактики і може бути як загальною, так і спеціалізованою.

Дослідження профілактичної діяльності показують, що найефективнішою є первинна профілактика. Вона охоплює різноманітні методи, включаючи інформаційні кампанії, емоційне навчання, формування цінностей і знань, виховання стійкості до негативних впливів, надання альтернативних варіантів, а також взаємодію зі соціальним середовищем і ровесниками.

Первинна профілактика, яка здебільшого має інформаційний характер, спрямована на формування у підлітків відмови від асоціальних стандартів поведінки та негативних звичок. До основних форм первинної профілактики можна віднести: педагогічну психотерапію; роботу консультативних клубів та груп спілкування для підлітків з категорії «групи ризику»; фітотерапію; переконання і заохочення; методи саморегуляції; проведення тренінгів; моделювання ситуацій, що наближені до реальних, на заняттях; використання активних та інтерактивних навчальних методів; організацію тижнів та годин здоров'я, виставок малюнків із призами; спортивні змагання та виїзди на природу; арт-терапію; методи створення ситуацій успіху; перспективних ліній; імітації; розв'язання проблемних завдань; тематичних

акцій; зустрічей з представниками органів охорони здоров'я, правоохоронних структур та громадських організацій; індивідуальних та групових консультацій з юридичних, психологічних і медичних питань; фестивалів, конкурсів, концертів, шоу-програм [68].

Вторинна профілактика націлена на зменшення розповсюдження негативних явищ у суспільстві. Відповідно, соціально-педагогічна діяльність у цій сфері фокусується на роботі в різних центрах, що надають персоналізовану допомогу.

Використання різних методів сприяє створенню гнучкої програми профілактики, що дозволяє адаптувати підхід до змін у поведінці та емоційному стані підлітка. Це можуть бути: метод «рівний-рівному», психологічне консультування (бесіда), психокорекційні заняття, інтерактивні технології, тренінги з розвитку комунікативних навичок, медитація та релаксація, рефлексивні техніки, психодрама, тренінги з розвитку емоційної грамотності, майндфулнес (усвідомленість), індивідуальні консультації, менторство, арт-терапія, ігрова терапія, сімейна терапія, групова терапія тощо.

Психологічне консультування є важливим методом соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Цей підхід передбачає надання підтримки та допомоги підліткам у вирішенні особистісних і соціальних проблем, які можуть бути причинами агресивної поведінки. Так, Скок А. вважає, що «психологічне консультування – це спосіб психологічного впливу на людину, що здійснюється безпосередньо через особистий контакт психолога і клієнта. Психокорекційні бесіди дають змогу конструктивно розв'язати різноманітні психологічні колізії, які перешкоджають встановленню нормальних стосунків з соціальним оточенням» [59].

Консультування допомагає підліткам розвинути кращу самоусвідомленість, що дозволяє їм зрозуміти свої емоції та реакції. У

процесі спілкування з психологом підлітки можуть відкрито говорити про свої переживання, страхи та конфлікти, що часто є запорукою агресивних дій. Це створює простір для безпечного самовираження, де вони можуть дослідити свої почуття без страху осуду.

Психологічне консультування також включає в себе навчання навичкам управління емоціями, що може зменшити ймовірність агресивних реакцій. Підлітки вчаться розпізнавати тригери своєї агресії та використовувати здорові механізми для її вираження, такі як комунікація або фізична активність.

Головною метою консультування є запобігання появі або прогресу адиктивної поведінки шляхом надання інформації, підтримки та розробки ефективних стратегій подолання, які включають управління стресом і вирішення проблем.

Також важливою є можливість залучати підлітків до активних форм навчання та саморозвитку. Сучасні методи допомагають створити атмосферу підтримки і довіри, що є критично важливим для відкриття і самовираження. Це дозволяє підліткам усвідомити свої проблеми і шукати конструктивні шляхи їх вирішення.

До методів саморегуляції, які допомагають перетворювати негативні переживання на позитивні емоційні стани, розвивати стійку мотивацію до самовдосконалення та навчатися контролювати дихання і розслабляти м'язи, належать аутотренінг, медитація та релаксаційні практики. Ці вправи можна виконувати як під наглядом психолога, так і самостійно у вільний час [68].

Метод «рівний — рівному» є ефективним методом під час соціальної профілактики. Цей метод передбачає передачу знань між підлітками, що має спільні характеристики, наприклад, безпритульність та має кілька переваг:

- Підлітки проводять більше часу у спілкуванні один з одним.
- Вони краще розуміють потреби оточуючих.

- На відміну від дорослих, підлітки вміють сприймати субкультурну мову.
- Взаємна довіра серед них вища, що сприяє розумінню та наслідуванню позитивної поведінки.
- Створюється атмосфера рівності.
- Зростає впевненість у собі та підвищується самооцінка [16, с. 14-20].

Використання методу «рівний — рівному» під час подолання агресивності у підлітків з девіантною поведінкою має кілька важливих переваг. Цей метод сприяє створенню безпечного і довірливого середовища, де підлітки можуть відкрито обговорювати свої проблеми. Коли спілкування відбувається серед однолітків, це зменшує страх перед осудом і дозволяє молодим людям вільно висловлювати свої емоції. Однолітки можуть впливати на думки та поведінку один одного більш ефективно, ніж дорослі. Підлітки часто більше слухають своїх ровесників, тому така взаємодія може сприяти змінам у поведінці та формуванню нових, позитивних стандартів.

Метод «рівний — рівному» допомагає розвивати соціальні навички, такі як емпатія, спілкування та вирішення конфліктів. Це важливо для підлітків, які можуть бути схильні до агресії, оскільки їм потрібно навчитися ефективно управляти своїми емоціями та реагувати на конфліктні ситуації.

Ігрова терапія може стати потужним засобом у соціальній профілактиці агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Завдяки цій терапії підлітки отримують можливість виражати свої емоції в безпечному та контролюючому середовищі, що допомагає їм усвідомити свої агресивні реакції та їх причини.

Ігрова терапія сприяє активації життєвих сил дітей, підвищуючи їхній настрій та загальний тонус. Корекційна та навчальна функції гри полягають у трансформації негативних рис характеру дитини, таких як сором'язливість,

нерішучість, плаксивість, жадібність, агресивність і егоцентризм, а також у розвитку навичок вирішення різноманітних життєвих ситуацій [6, с.111].

Через гру підлітки з девіантною поведінкою можуть спостерігати за різними сценаріями взаємодії, вивчаючи альтернативні моделі поведінки. Це створює простір для експериментів із соціальними навичками, де вони можуть вчитися ефективно вирішувати конфлікти та працювати в команді. Таке навчання зазвичай проходить в ігровій формі, що робить процес більш привабливим і доступним. Крім того, ігрова терапія може зміцнити самооцінку підлітків, оскільки успішні моменти в грі підвищують їхню впевненість. Це, в свою чергу, допомагає їм краще справлятися зі стресом і знижує ймовірність прояву агресії в складних ситуаціях.

Вимоги до соціального працівника, який займається ігровою терапією з дітьми, включають необхідність бути об'єктивним, що дозволяє дітям відчувати себе самостійними особистостями. Важливо визнавати досвід дитини як цінний, уникати оцінювання її дій і залишатися відкритим у спілкуванні. Соціальний працівник має вміти відокремлюватися від власних переживань і занурюватися у світ дитини, не згадуючи про минулі сеанси, адже дитина перебуває в іншому часовому контексті. Ключовими є природність, теплі відносини, турбота, прийняття та чутливе розуміння потреб дитини [15].

Сімейна терапія також може стати потужним інструментом у соціальній профілактиці агресивності підлітків з девіантною поведінкою, оскільки вона сприяє покращенню комунікації між членами родини. В процесі терапії родичі вчаться відкрито висловлювати свої думки і почуття, що допомагає зменшити напруженість і конфлікти. Це створює сприятливе середовище, де підлітки можуть відчувати підтримку та прийняття, що важливо для їхньої емоційної стабільності.

Розвиток морально-етичних норм у майбутніх повноправних членах суспільства слід розпочинати якомога раніше, здійснюючи його паралельно з

пізнанням дитиною навколишнього світу. Важливо, щоб на початкових етапах психічного розвитку закладалися основи правильного розуміння понять добра і зла, а також формувалися соціально позитивні моральні норми. В цьому процесі провідну роль відіграє сім'я [].

Сімейна терапія дозволяє виявити коріння проблем агресивної поведінки, такі як конфлікти, незадоволеність або емоційна відчуженість. Вона надає можливість родині спільно працювати над вирішенням цих питань, що веде до зміцнення стосунків і зменшення стресу в родині. Терапія також навчає сім'ю ефективним стратегіям вирішення конфліктів і управління емоціями. Це може допомогти підліткам знайти конструктивні способи висловлення своєї агресії та фрустрації, замість того щоб вдаватися до деструктивних форм поведінки.

Ефективним і сучасним підходом до профілактики девіантної поведінки, який можуть використовувати психологи, є тренінги. Особливо варто звернути увагу на тренінги з розвитку комунікативних навичок, тренінги з розвитку емоційної грамотності. Так, тренінги з розвитку комунікативних навичок і емоційної грамотності можуть суттєво сприяти соціальній профілактиці агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Під час таких занять підлітки мають можливість навчитися виражати свої думки та емоції більш конструктивно, що зменшує ймовірність виникнення агресивних реакцій. Розуміння та вміння усвідомлювати свої емоції допомагає їм краще справлятися зі стресом і конфліктами, а також покращує їхню здатність до емпатії.

Ці заняття можуть проводитися на первинному та вторинному етапах, оскільки вони передбачають масове залучення та профілактику. Участь осіб з девіантною поведінкою в тренінговій діяльності дозволяє охопити велику кількість учасників, а кожен з них матиме можливість спостерігати за власною поведінкою і поведінкою інших. За підтримки тренерів і колег

учасники зможуть змінювати свою поведінку та краще розуміти себе [57, с. 97-102].

Крім того, розвиток комунікативних навичок дозволяє підліткам ефективніше взаємодіяти з однолітками та дорослими, що знижує ймовірність соціальної ізоляції. Це також допомагає формувати позитивні міжособистісні відносини, що може виступати бар'єром проти проявів агресії. Учасники тренінгів отримують можливість практикувати нові навички у безпечному середовищі, що підвищує їхню впевненість у собі та здатність до конструктивного вирішення конфліктів у реальному житті.

На сучасному етапі активізувався волонтерський рух, який реалізується через виїзні лекції та зустрічі лікарів, психологів і наркологів з підлітками в літній період. Цей досвід включає написання диктантів, проведення тематичних бесід, організацію конкурсів плакатів, рейдів у мікрорайонах, виховні години, вікторини, анкетування та тестування учнів, конкурси малюнків і театралізовані виступи, а також спортивні змагання, родинні естафети «Ми за здоров'я», військово-спортивні змагання «Нумо, дівчата та хлопці» і міні-спартакіади, туристичні походи тощо.

Арт-терапія може стати потужним інструментом у соціальній профілактиці агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Через творчий процес підлітки отримують можливість виражати свої почуття та емоції, які можуть бути важкими для висловлення словами. Це дозволяє їм обробити внутрішні переживання, зняти напругу і вивільнити накопичену агресію в безпечному та підтримуючому середовищі.

Андросова Н. вважає, що «використання арт-терапії як методу психологічного, соціально-педагогічного впливу у важких підлітків значно полегшують встановлення відносин з дитиною і процес комунікації; надають школяреві можливості для самовираження (почуттів, переживань, проблем); є ефективними для зняття тривожності, агресії, страху; застосовуються при проведенні як діагностичною, так і корекційної роботи» [3].

Крім того, арт-терапія сприяє розвитку самосвідомості. Створення художніх творів може допомогти підліткам зрозуміти свої емоції та причини агресивної поведінки. Візуалізація своїх думок і почуттів може надати їм нову перспективу на свої проблеми і ситуації, з якими вони стикаються.

Арт-терапія також зміцнює соціальні навички, оскільки часто проводиться в груповому форматі. Це дозволяє підліткам взаємодіяти з однолітками, співпрацювати, ділитися ідеями та вчитися розуміти думки і почуття інших. Така взаємодія допомагає зменшити ізоляцію і формує позитивні стосунки, що є важливим для запобігання агресії.

Рефлексивні техніки можуть суттєво допомогти у соціальній профілактиці агресивності підлітків з девіантною поведінкою, оскільки вони сприяють глибшому розумінню власних почуттів та мотивацій. Застосування таких технік дозволяє підліткам зупинитися і осмислити свої дії, що дає їм можливість усвідомити, які емоції або ситуації можуть викликати агресію.

Рефлексія – дослідження пізнавального акту, принцип мислення людини, що спрямовує особистість на осмислення власних форм і передумов існування та буття [47, с. 93].

Рефлексія допомагає підліткам проаналізувати наслідки своїх вчинків, а також зрозуміти, як їхня поведінка впливає на оточуючих. Це може спонукати до розвитку емпатії та усвідомлення соціальних зв'язків, що знижує ймовірність агресивних реакцій у майбутньому. Ці техніки також підтримують підлітків у процесі вирішення конфліктів, оскільки навчають їх розглядати різні точки зору та шукати компроміси, замість того, щоб реагувати агресивно. Рефлексивні практики можуть включати ведення щоденників, групові обговорення чи творчі вправи, що дозволяють учасникам вільно висловлювати свої думки і почуття.

Соціальна профілактика є важливим інструментом, який не лише допомагає коригувати девіантну поведінку, але й розвиває соціальні навички, покращує самооцінку та вчить підлітків конструктивно вирішувати

конфлікти. Створення підтримуючого середовища, яке забезпечує прийняття та розуміння, є основою для розвитку довіри між підлітками та дорослими. Емоційна стійкість, яку підлітки здобувають завдяки профілактичним заходам, дозволяє їм ефективніше справлятися зі стресом і уникати імпульсивних рішень.

Важливо враховувати індивідуальні потреби підлітків та використовувати сучасні методи профілактики, такі як тренінги, ігрова терапія та методи «рівний-рівному», які сприяють розвитку комунікативних навичок і емоційної грамотності. Ефективність цих підходів підтверджується здатністю підлітків навчатися на прикладах, зміцнювати стосунки з однолітками і формувати конструктивні стратегії поведінки.

2.2. Діагностика рівнів агресивності підлітків з девіантною поведінкою

Діагностика рівнів агресивності підлітків з девіантною поведінкою має велике значення для розуміння та підтримки їхнього психоемоційного стану. Підлітковий вік — це період, коли стикаються з багатьма викликами, і агресія може бути відображенням їхніх внутрішніх конфліктів або соціальних проблем. Проведення діагностики дозволяє виявити основні причини агресивної поведінки, що може допомогти в розробці індивідуальних стратегій підтримки. Знання рівня агресивності підлітка допоможе зрозуміти з якими труднощами має справу дитина і які заходи можуть бути ефективними для її соціалізації та адаптації.

Знання про рівні агресивності також може стати основою для профілактичних програм. Вони можуть включати тренінги з управління емоціями, розвиток навичок комунікації та розв'язання конфліктів. Важливо створювати безпечне середовище, де підлітки можуть висловлювати свої переживання та отримувати підтримку.

Дослідно-експериментальна робота складалася з трьох основних етапів:

Констатувальний етап – вибір методів та технік для оцінки схильності дітей до девіантної поведінки та проявів агресивності.

Формувальний етап – розробка програми експерименту, спрямованої на соціальну профілактику агресивності підлітків з девіантною поведінкою, та її апробація в експериментальній групі.

Контрольний етап – виконання повторної діагностики, щоб оцінити рівень схильності учнів до девіантної поведінки, проявів агресивності та перевірити ефективність розробленої методики.

Перед початком дослідницького експерименту та діагностики ми провели аналіз наукових і соціально-педагогічних джерел, що стосуються профілактики девіантної поведінки серед підлітків, а саме проявів їхньої агресивності. Цей аналіз був здійснений за допомогою методів систематизації та узагальнення.

У процесі проведення дослідно-експериментальної роботи зверталися до педагогічної діагностики, яка слугує інструментом для виявлення та аналізу характеристик різних елементів педагогічної системи і умов їх реалізації. Це дозволяє прогнозувати та коригувати відхилення від нормальних тенденцій її функціонування та розвитку.

При розробці діагностичної методики були враховані рекомендації С. Гончаренка щодо вибору підходящих методів для вирішення поставлених завдань. Дослідно-експериментальна діяльність також вимагала дотримання певних стандартів інформації, що отримується різними методами педагогічної діагностики. Інформація повинна відповідати таким критеріям:

- адекватність – точне відображення стану діагностованого об'єкта;
- об'єктивність – мінімізація суб'єктивних впливів при зборі та обробці даних, наскільки це можливо в конкретній ситуації;
- достатність – інформація повинна повністю відповідати умовам і завданням, що стосуються вивчення стану об'єкта, який підлягає діагностиці.

Для досягнення мети та виконання поставлених завдань, нами було проведено емпіричне дослідження. У процесі нашого дослідження ми визначили об'єкт і предмет педагогічного експерименту. Об'єктом експерименту стала схильність та прояви агресивності у підлітків з девіантною поведінкою.

Предметом дослідження став аналіз результатів діагностики схильності та проявів девіантної поведінки в підлітків для обґрунтування та впровадження програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Мета: проаналізувати схильність та прояви агресивності у підлітків-девіантів, обґрунтувати й впровадити програму соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Обсяг вибірки. Дослідження проводилося серед підлітків, віком 10-15 років. Перший діагностичний зріз проводився у лютому 2024 року. В анкетуванні взяли участь 28 підлітків від 10 до 15 років (Таблиця 2.1.). Емпіричне дослідження щодо проявів девіантної поведінки у підлітковому віці проводилось в два етапи. Перший організаційний етап був присвячений визначенню контингенту досліджуваних. Для дослідження було обрано 14 - експериментальна група, та 14 – їх однолітків, які входили до контрольної групи.

Метою констатувального етапу дослідження було встановлення рівня схильності до агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Критерії, що вказують на наявність такої поведінки, включали: ставлення підлітка до сім'ї, прояви агресії, недовіру до оточуючих та низьку самооцінку. На констатувальному етапі експерименту було здійснено анкетування, яке включало письмове опитування за заздалегідь підготовленими формами. Це дозволило охопити велику кількість респондентів за короткий час. Для оцінки девіантної поведінки серед підлітків ми використали наступні методики (Таблиця 2.1.):

Таблиця 2.1

**Методики для діагностики рівнів агресивності підлітків з
девіантною поведінкою**

№	Назва методики
1.	«Діагностика схильності до поведінки, що відхиляється» (за О. Орел)
2.	Карта спостереження агресивності (Лаврентьєва Г., Титаренко Т.)

Методика «Діагностика схильності до девіантної поведінки» (О. Орел) є стандартизованим опитувальником, призначеним для оцінки готовності підлітків до різних форм девіантної поведінки (Додаток А). Цей інструмент включає в себе спеціально розроблені психодіагностичні шкали, які дозволяють виміряти рівень схильності до реалізації поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм.

Методика для діагностики схильності до девіантної поведінки є стандартизованим тестом-опитувальником, створеним для оцінки готовності підлітків до різних форм відхиляючої поведінки. Цей опитувальник містить набір спеціалізованих психодіагностичних шкал, які спрямовані на вимірювання схильності до прояву окремих аспектів девіантної поведінки. Методика також враховує можливість корекції соціально бажаних відповідей респондентів.

Підліткам пропонувалося відповісти на ряд тверджень, що стосуються їхнього життя, характеру та звичок. Методика містить 98 тверджень, які розподілені по різних шкалах. На основі отриманих результатів анкетування можна зробити висновок, що підлітки стикаються з окремими конфліктами, нестабільністю та випадковими відхиленнями в поведінці, індивідуальними недоліками в загальному розвитку, а також проявами слабкої самокритики і вимогливості до себе (Таблиця 2.2.)

Таблиця 2.2.

Результати діагностики схильності до девіантної поведінки (за методикою О. Орел)

Результати діагностики		
Тип девіантної поведінки	Кількість учасників	%
Вербальна агресія	8	28.6
Фізична агресія	5	17.9
Порушення норм і правил	6	21.4
Адиктивна поведінка	4	14.3
Самоушкодження	3	10.7
Мстивість	2	7.1

Згідно результатів дослідження можемо стверджувати, що підлітки мають ознаки девіантної поведінки. Зокрема, 28.6% підлітків виявили схильність до вербальної агресії, що є значним показником. 17.9% підлітків виявили схильність до фізичної агресії, що також потребує уваги. А 21.4% підлітків виявили тенденції до порушення правил, що може свідчити про проблеми в адаптації. 14.3% підлітків мають ризик розвитку адиктивної поведінки, що вимагає додаткового втручання. Та потрібно звернути увагу, що менше 20% підлітків мають ризик самоушкодження або мстивості, але ці показники все ще є тривожними (Рис. 2.1.).

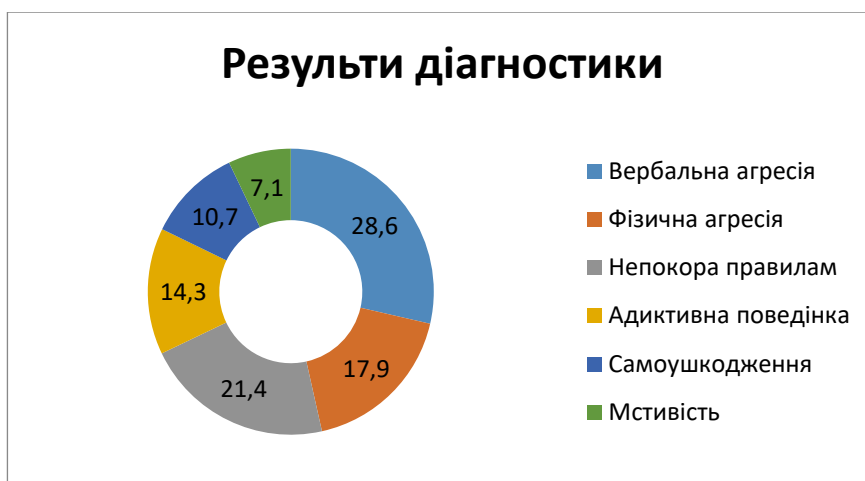

Рис. 2.1. Результати діагностики за типами девіантної поведінки згідно методики «Діагностика схильності до поведінки, що відхиляється» (за О. Орел)

З урахуванням усіх категорій, можна поррахувати, що 71.4% підлітків виявили певні ознаки девіантної поведінки. Це свідчить про необхідність проведення додаткових соціально-педагогічних заходів для корекції і профілактики проблем.

Зважаючи на отримані результати, вважаємо, що потрібно звернути увагу на проведення групових занять з підлітками, щоб обговорити поведінкові проблеми; організувати індивідуальні консультації з психологами для тих, хто виявив найбільші ризики; включити батьків у процес, щоб підвищити рівень підтримки та розуміння проблем дітей. Такі результати можуть слугувати основою для подальшої соціальної профілактики девіантної поведінки, зокрема подолання агресивності у підлітків-девіантів.

Тому, вважаємо за доцільне представити детальніші результати нашого дослідження згідно обраної методики, а саме результатів, що стосуються вияву ознак агресивної поведінки серед підлітків з девіантною поведінкою. Вважаємо, що схильність підлітків до агресивної поведінки може бути зумовлена кількома факторами (Таблиці 2.3.-2.8.). По-перше, це - сімейне середовище. Якщо підлітки зростають в сім'ях, де проявляється насильство або агресія, вони можуть сприймати таку поведінку як норму. Відсутність

позитивного спілкування та підтримки з боку батьків також може сприяти агресивним реакціям. Також, важливим є соціальне оточення. Вплив однолітків є важливим у підлітковому віці. Якщо в групі є схильність до агресії, підлітки можуть почуватися під тиском, щоб відповідати цим нормам.

Стрес і емоційні проблеми також впливають на підлітків, які переживають стрес через навчання, соціальні проблеми чи зміни в особистому житті, можуть проявляти агресію як спосіб впоратися з емоціями. Щодо соціально-економічних факторів, то умови життя, такі як бідність або відсутність доступу до ресурсів (освіта, охорона здоров'я), можуть підвищувати рівень агресії.

Вплив насильства в засобах масової інформації, відеоіграх або інших формах розваг може нормалізувати агресивну поведінку і викликати інтерес до неї. І, звичайно, потрібно також враховувати індивідуальні особливості, такі як низька емоційна регуляція, імпульсивність або проблеми з самооцінкою, можуть підвищувати ризик агресивної поведінки.

Таблиця 2.3.

Результати діагностики за шкалою «Вербальна агресія» згідно методики О. Орел

Вербальна агресія		
Оцінка вербальної агресії	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Висока	3	10.7
Середня	5	17.9
Низька	20	71.4

Потрібно також на результати за шкалою фізичної агресії. Фізична агресія може призводити до насильства не лише серед підлітків, але й до травм або небезпечних ситуацій у освітньому середовищі. Моніторинг цього показника допомагає вчасно виявити потенційні загрози. Високий рівень

фізичної агресії може свідчити про труднощі в соціалізації підлітка. Розуміння цього аспекту дозволяє соціальним працівникам та педагогам розробляти індивідуалізовані програми підтримки (Таблиця 2.4.).

Таблиця 2.4.

**Результати діагностики за шкалою «Фізична агресія» згідно методики
О. Орел**

Фізична агресія		
Оцінка фізичної агресії	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Висока	1	3.6
Середня	4	14.3
Низька	23	82.1

Наступна шкала призначена для вимірювання схильності досліджуваного до порушення яких-небудь норм і правил, схильності до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки (Таблиця 2.5.).

Таблиця 2.5.

**Результати діагностики за шкалою «Схильність до порушення норм і
правил» згідно методики О. Орел**

Схильність до порушення норм і правил		
Оцінка схильності до порушення норм і правил	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Висока	2	7.1
Середня	4	14.3
Низька	22	78.6

Отримані результати за шкалою «Адиктивна поведінка» можуть бути зумовлені кількома факторами. Підлітки, які ростуть в умовах, де нормалізується вживання наркотиків, алкоголю або інших адиктивних звичок, можуть більше схилитися до подібної поведінки. Друзі, родина та медіа можуть мати значний вплив. Наявність стресу, тривоги або депресії може спонукати підлітків шукати шляхи втечі через адиктивні поведінкові

моделі. Якщо підлітки не мають доступу до здорових і позитивних видів діяльності, вони можуть шукати задоволення у ризикованих поведінках. Наприклад, брак спортивних секцій, гуртків або культурних заходів може підвищити ймовірність адиктивної поведінки (Таблиця 2.6.).

Таблиця 2.6.

Результати діагностики за шкалою «Адиктивна поведінка» згідно методики О. Орел

Адиктивна поведінка		
Оцінка адиктивної поведінки	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Висока	1	3.6
Середня	3	10.7
Низька	24	85.7

Також варто звернути увагу на результати за шкалою «Схильність до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки», оскільки тут приємно відзначити, що лише 3.6 % опитуваних мають високий рівень схильності до такого типу поведінки (Таблиця 2.7.).

Таблиця 2.7.

Результати діагностики за шкалою «Схильність до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки» згідно методики О. Орел

Схильність до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки		
Оцінка самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Висока	1	3.6
Середня	2	7.1
Низька	25	89.3

На нашу думку, важливо показати ще результати за наступною шкалою (Таблиця 2.8.).

Таблиця 2.8.

Результати діагностики за шкалою «Вольовий контроль емоційних реакцій» згідно методики О. Орел

Вольовий контроль емоційних реакцій		
Оцінка вольового контролю емоційних реакцій	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Висока	1	3.6
Середня	1	3.6
Низька	26	92.9

Отже, підсумовуючи результати нашого дослідження за шкалами методики «Діагностика схильності до поведінки, що відхиляється» (за О. Орел) варто акцентувати увагу на таких результатах:

1. Вербальна агресія. Найбільше підлітків (71.4%) мають низький рівень вербальної агресії, але 28.6% все ж проявляють певні ознаки.
2. Фізична агресія. Показники фізичної агресії дуже низькі, що є позитивним моментом.
3. Схильність до порушення норм і правил. Порушення правил виявлено у 21.4% учнів, що свідчить про наявність проблем у соціалізації.
4. Адиктивна поведінка. Показники адиктивної поведінки також низькі, але 14.3% мають середній ризик.
5. Схильність до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки та Вольовий контроль емоційних реакцій. Показники самоушкодження і мстивості свідчать про необхідність уваги до психологічного стану підлітків.

Ці дані первинної діагностики стали основою для нашого подальшого аналізу та обґрунтування програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Тому хочемо показати результати, які містять детальніший аналіз за окремими аспектами девіантної поведінки. Кожна таблиця детально ілюструє результати в контексті конкретних тверджень опитувальника. Так, досліджуючи агресивність підлітків-

девіантів, варто розглянути результати, які показують рівень конфліктності з однолітками (Рис. 2.2.). Часто мають конфлікти з підлітками – 5 осіб (19.9%), іноді – 10 осіб (35.7%) та ніколи не конфліктували – 13 осіб (46.4%).

Рис. 2.2. Результати діагностики за блоком запитань «Конфлікти з однолітками» згідно методики «Діагностика схильності до поведінки, що відхиляється» (за О. Орел)

Також варто звернути увагу на відповіді підлітків на запитання, які стосувались відмови від виконання завдань або ж звинувачення інших у своїх помилках, що є характерною ознакою дітей, які мають ознаки девіантної поведінки (Рис. 2.3., Рис 2.4.)

Рис. 2.3. Результати діагностики за блоком запитань «Звинувачення інших у своїх помилках» згідно методики «Діагностика схильності до поведінки, що відхиляється» (за О. Орел)

Рис. 2.4. Результати діагностики за блоком запитань «Відмова від виконання завдань» згідно методики «Діагностика схильності до поведінки, що відхиляється» (за О. Орел)

Прояв агресії в стресових ситуаціях у девіантних підлітків є складним і багатогранним явищем. Стресові ситуації можуть викликати у підлітків сильні емоційні реакції, які часто проявляються у вигляді агресії. Це може бути пов'язано з різними факторами, такими як емоційна нестабільність, відчуття безвиході або недостатність соціальної підтримки. Підлітки, які мають схильність до девіантної поведінки, можуть мати обмежені навички регуляції емоцій. У моменти стресу вони можуть не знати, як адекватно впоратися з негативними емоціями, що призводить до агресивних вчинків. Така поведінка може стати способом самозахисту або способом привернення уваги до власних проблем. Часто проявляють агресію в стресових ситуаціях – 3 особи, іноді – 9 осіб та ніколи не проявляли агресію – 16 осіб (Рис. 2.5.).

Рис. 2.5. Результати діагностики за блоком запитань «Прояв агресії в стресових ситуаціях» згідно методики «Діагностика схильності до поведінки, що відхиляється» (за О. Орел).

Отже, можна зробити висновки за такими критеріями:

1. Конфлікти з однолітками: 53.6% підлітків не мають конфліктів, але 53.6% все ж відчують їх у певній мірі.
2. Відмова від виконання завдань: 39.3% підлітків мають тенденцію відмовлятися від виконання завдань, що може свідчити про проблеми в навчанні чи мотивації.
3. Звинувачення інших: 50% респондентів ніколи не звинувачують інших у своїх помилках, однак 50% все ж мають певні прояви цієї поведінки.
4. Агресія в стресових ситуаціях: Відносно низький рівень агресії (57.1% ніколи) може свідчити про здатність до контролю емоцій.

Також як додаткову методику ми використали під час констатувального етапу «Карту спостереження рівня агресивності дитини», розроблена Лаврентьевою Г.П., Титаренко Т.М., яка дає зрозуміти й допомагає систематизувати уявлення про поведінку дитини, прояви її агресивності, частоту їх виявлень та силу прояву, шляхом спостереження (Додаток Б). Використана нами методика мала критерії для спостереження, за якими визначались результати опитування: втрата контролю над собою,

суперечка, лайка з дорослими, відмова від виконуваних завдань, спеціальне роздратування людей, звинувачення інших у своїх помилках, відмова від дотримання правил, заздрість та мстивість, відсоткове співвідношення дітей відносно загальної кількості (28 підлітків), частоту прояву цих ознак (часто, зрідка, ніколи) та силу прояву (оцінка від 1 до 3 балів, де 1 - слабка, 3 - сильна).

Для проведення діагностики за методикою «Карта спостереження рівня агресивності дитини» ми структурували отримані результати. У Таблиці 2.9. показано частоту прояву цього поведінкового показника. 6 підлітків (21,4%) відзначили, що часто втрачають контроль над собою. Це означає, що вони мають значні труднощі з емоційним самоконтролем, що може виявлятися у швидких реакціях на стресові ситуації, агресивних вчинках або різких змінах настрою. 10 підлітків (35,7%) повідомили, що втрачають контроль над собою зрідка. Ці підлітки можуть демонструвати емоційну нестабільність у деяких ситуаціях, однак зазвичай контролюють свої реакції в більшості випадків. 12 підлітків (42,9%) заявили, що ніколи не втрачають контроль над собою. Це свідчить про наявність у цих підлітків певного рівня емоційної зрілості та здатності керувати своїми реакціями, навіть у стресових чи конфліктних ситуаціях.

Таблиця 2.9.

**Результати діагностики за показником «Втрата контролю над собою»
згідно методики Лаврентьєвої Г.П., Титаренко Т.М.**

Втрата контролю над собою		
Частота прояву	Кількість підлітків	Відсоток
Часто	6	21.4%
Зрідка	10	35.7%
Ніколи	12	42.9%

Таблиця 2.10. демонструє частоту прояву агресивної поведінки у вигляді лайки або грубих висловлювань до дорослих серед підлітків, опитаних за методикою. 4 підлітки (14,3%) вказали, що часто

використовують лайку або грубі вирази щодо дорослих. Це може свідчити про наявність емоційної напруги, недовіри до авторитетних осіб.

Таблиця 2.10.

Результати діагностики за показником «Лайка з дорослими» згідно методики Лаврентьєвої Г.П., Титаренко Т.М.

Лайка з дорослими		
Частота прояву	Кількість підлітків	Відсоток
Часто	4	14.3%
Зрідка	10	35.7%
Ніколи	14	50.0%

З результатів, що подані у Таблиці 2.11. видно, що більшість підлітків (78,6%) або зрідка, або часто виявляють схильність до роздратування оточуючих. Це може бути індикатором того, що підлітки мають проблеми з емоційною регуляцією та не завжди можуть вирішувати конфлікти мирним шляхом. Водночас, значна кількість підлітків (46,4%) не демонструє такого поведінкового патерну, що може свідчити про наявність більш стабільних емоційних і соціальних навичок.

Таблиця 2.11.

Результати діагностики за показником «Спеціальне роздратування людей» згідно методики Лаврентьєвої Г.П., Титаренко Т.М.

Спеціальне роздратування людей		
Частота прояву	Кількість підлітків	Відсоток
Часто	6	21.4%
Зрідка	9	32.1%
Ніколи	13	46.4%

У загальному, можна зробити висновок, що певна кількість підлітків демонструє агресивну поведінку за різними критеріями. Наприклад, 21.4% підлітків часто втрачають контроль над собою, а 25% мають часті суперечки. Це свідчить про наявність агресивних проявів у 25-35% учасників за

більшістю критеріїв, що вказує на потребу у втручанні та підтримці для покращення їхньої поведінки.

Таблиця 2.12. надає дані про рівень агресивності серед підлітків, оцінений за шкалою від 1 до 3, де:

1 (слабка агресивність): 10 підлітків (35,7%) мають слабкий рівень агресивності. Це може вказувати на те, що більшість з них мають здатність контролювати свої емоції і прояви агресії в складних ситуаціях.

2 (середня агресивність): 12 підлітків (42,9%) оцінені як середньої агресивності. Цей результат може свідчити про те, що у цих підлітків іноді спостерігаються агресивні реакції, але вони ще здатні керувати ними в звичайних умовах.

3 (сильна агресивність): 6 підлітків (21,4%) мають високу (сильну) агресивність, що вказує на можливі серйозні проблеми в емоційному регулюванні та взаємодії з іншими людьми. Вони можуть часто виявляти агресію, що може бути пов'язано з внутрішніми конфліктами, стресом чи соціальними проблемами, що потребують комплексного підходу до корекції.

Таблиця 2.12.

Загальна оцінка агресивності (оцінка від 1 до 3) згідно методики

Лаврентьєвої Г.П., Титаренко Т.М.

Загальна оцінка агресивності (оцінка від 1 до 3)		
Оцінка агресивності	Кількість підлітків	Відсоток
1 (слабка)	10	35.7%
2 (середня)	12	42.9%
3 (сильна)	6	21.4%

Результати дослідження, які показують певний рівень девіантної поведінки серед підлітків, можуть бути зумовлені різними факторами. Це можуть спричиняти конфлікти у родині. Діти, які ростуть у сім'ях з частими конфліктами, можуть демонструвати більше агресії або проявів девіантної

поведінки. Діти, що не отримують належної уваги та підтримки від батьків, можуть шукати визнання або увагу через негативні вчинки. Як показує наше дослідження великий вплив мають однолітки. Діти, які спілкуються з однолітками, що мають девіантні поведінкові моделі, можуть переймати їхні звички. Не слід виключати і особистісні особливості. Діти, які мають труднощі з контролем своїх емоцій, можуть частіше проявляти агресію. Підлітки з низькою самооцінкою можуть компенсувати це агресивною поведінкою або поведінкою, що відхиляється від норм.

Ці фактори можуть взаємодіяти один з одним і створювати комплексну картину, яка впливає на поведінку підлітків. Розуміння цих причин може допомогти у створенні цілеспрямованих заходів для профілактики і корекції девіантної поведінки.

Висновки до другого розділу

Доведено, що соціальна профілактика агресивної поведінки підлітків з девіантною поведінкою є важливим і комплексним процесом, що включає в себе різноманітні методи та техніки, орієнтовані на розвиток позитивних соціальних навичок, емоційної стійкості та конструктивного вирішення конфліктів. Ключовим аспектом цієї роботи є створення підтримуючого середовища, яке сприяє формуванню довіри та взаєморозуміння, що важливо для змін у поведінці підлітків.

Виявлено важливі аспекти агресивної поведінки підлітків з девіантною поведінкою, що має значення для розробки ефективних профілактичних і корекційних заходів. Результати діагностики засвідчують, що більшість підлітків (71,4%) мають певні ознаки девіантної поведінки, зокрема схильність до вербальної агресії та порушення норм і правил.

Усі отримані дані підтверджують необхідність впровадження комплексних соціально-педагогічних програм, спрямованих на підтримку емоційного розвитку підлітків, формування навичок конструктивного вирішення конфліктів та подолання агресії. Важливим аспектом є включення

в цей процес не лише самих підлітків, але й їхніх родин, адже сімейне середовище має суттєвий вплив на поведінкові тенденції дітей.

Загалом, результати дослідження дозволяють не лише оцінити рівень агресивності та схильності до девіантної поведінки у підлітків, але й визначити пріоритети для корекційної роботи. Профілактичні заходи, що включають тренінги з управління емоціями та індивідуальні консультації, можуть значно зменшити рівень агресії та покращити соціалізацію підлітків з девіантною поведінкою.

РОЗДІЛ III.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

3.1. Обґрунтування та реалізація програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою

Соціальна профілактика агресивності серед підлітків, особливо тих, хто проявляє девіантну поведінку, є надзвичайно важливою складовою сучасної системи виховання та психосоціальної підтримки. Вона спрямована на виявлення потенційно небезпечних симптомів і формування здорових механізмів реагування на стресові ситуації, що можуть призвести до агресивних вчинків.

У підлітковому віці соціальні, психологічні та емоційні зміни є природними, але саме в цей період зростає ймовірність виникнення кризових ситуацій, що можуть спровокувати агресивну поведінку. Соціальна адаптація, налагодження взаємодії з однолітками, вчителями, батьками та іншими дорослими є важливими факторами, що визначають поведінкові моделі підлітка. Невміння справлятися з емоціями, порушення комунікації та відсутність підтримки можуть привести до того, що дитина почне проявляти агресивність або інші форми девіантної поведінки.

Профілактика агресії на соціальному рівні спрямована на створення умов, що дозволяють підліткам знайти конструктивні способи вирішення конфліктів, керувати емоціями і розвивати відповідальність за свої вчинки. Важливим є вплив на середовище, яке оточує підлітка, — школа, сім'я, вулиця, коло друзів.

Важливо також підвищувати роль позашкільних заходів, які можуть надати підліткам можливість реалізовувати свій потенціал у творчості, спорті чи науці, знижуючи ризик того, що вони звернуться до агресивних форм поведінки як способу самовираження. Створення груп підтримки,

тренінги з розвитку емоційного інтелекту, а також впровадження програм, що сприяють інтеграції молоді в позитивне соціальне середовище, є ефективними методами соціальної профілактики.

Окрему увагу слід приділяти таким підліткам, які вже виявляють прояви девіантної поведінки. З ними повинна проводитись індивідуальна робота, яка дозволяє виявити глибинні причини агресії — чи це наслідки проблем у родині, чи соціальної ізоляції, чи психічні труднощі. Тут важливо не тільки коригувати агресивні вчинки, а й допомогти підліткові змінити своє ставлення до соціальних норм і власної ролі в суспільстві.

Після проведення діагностики підлітків, які мають схильність до агресивності під час девіантної поведінки, було сформовано контрольні та експериментальні групи. Вибір груп здійснювався на основі результатів констатувального етапу експерименту. Розподіл на групи залежав від наявності або відсутності схильності до агресивності та наявності ознак девіантної поведінки.

До експериментальної групи увійшли ті підлітки, у яких, за результатами первинної діагностики, виявлено ознаки девіантної поведінки та схильність до агресивності. Окрім експериментальної групи, була створена контрольна, яка, на відміну від ЕГ, не брала участі в експериментальній перевірці. Основним завданням контрольної групи було слугувати еталоном для оцінки ефективності розробленої програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Констатувальний етап експерименту, що передував дослідженню проблеми та виявленню дітей з тенденцією до агресивності, дозволив виділити основні тенденції та напрямки роботи. Це стало основою для створення власної програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою (Додаток В). Визначена актуальність і необхідність апробації цієї програми спонукала до впровадження ефективних підходів, принципів, форм та методик у процес її реалізації.

Розроблена програма соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою була спрямована на підлітків і реалізовувалася через організовані позакласні заходи. Програма мала каузальний характер і була орієнтована на виявлення та коригування причин девіантної поведінки, а також на запобігання розвитку агресивності. Вона також мала на меті сприяти позитивним змінам у розвитку підлітків.

Мета програми - зменшення рівня агресивної поведінки серед підлітків з девіантною поведінкою шляхом розвитку емоційної саморегуляції, покращення соціальних навичок, зміцнення моральних цінностей та формування здорових способів самовираження.

Завдання програми:

1. Розвиток навичок емоційного самоконтролю та стійкості до стресу.
2. Формування здорових моделей поведінки та ефективних методів вирішення конфліктів.
3. Покращення соціальних навичок і комунікації між підлітками.
4. Усвідомлення наслідків агресивної поведінки і відповідальності за вчинки.
5. Підвищення самооцінки і самоповаги.
6. Пропаганда здорового способу життя та моральних цінностей.
7. Виявлення і корекція соціальних і психологічних факторів, що сприяють агресії.
8. Підтримка позитивних сімейних відносин і залучення батьків до процесу.

Ці завдання допоможуть створити комплексну і ефективну систему профілактики агресивної поведінки серед підлітків з девіантною поведінкою, яка буде сприяти їхній соціалізації, адаптації до здорових соціальних норм та зниженню рівня агресії.

Особливістю формувального етапу експерименту є проведення соціальної профілактики через спеціально організовані позакласні заходи в

рамках експериментального процесу. На цьому етапі повністю реалізується програма, яка складається з серії послідовних етапів — експериментальних занять. Під час їх проведення використовуються ефективні методи та новітні вправи, що сприяють активній участі респондентів у формувальному процесі. Вся система впливу на учасників програми активно розгортається, і фіксуються навіть найменші зміни у їхній поведінці.

Формувальний етап експерименту тривав з березня 2024 року по травень 2024 року. Для реалізації цього етапу було розроблено програму соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою.

Для розробки програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою, я врахував результати попередньої діагностики, яка дозволила виокремити основні фактори агресії та девіантної поведінки серед підлітків. Програма включала різноманітні етапи та заходи, які допомогли знизити рівень агресивності та покращити соціальну адаптацію підлітків.

Виконання програми ґрунтується на кількох основних принципах:

- принцип системності, який передбачає здійснення програми в цілісності її складових напрямків.
- принцип технологічності, що враховує специфіку профілактики як соціально-педагогічної технології, що складається з певних етапів реалізації.
- принцип врахування вікових особливостей.

Програма соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою має на меті зменшення проявів агресії, покращення соціальної адаптації підлітків, розвиток позитивних моделей поведінки та емоційної стійкості. Структурно програма поділяється на три частини: вступну, основну та заключну. Згідно з тематичним планом були розроблені заняття, кожне з яких присвячене певній темі, з відповідним обладнанням та різною тривалістю.

На формувальному етапі програма була спрямована на соціальну профілактику підлітків, що включала кілька ключових напрямів. Згідно з тематичним планом було розроблено серію занять, присвячених різним темам. Кожне заняття оснащено необхідним обладнанням і має різну тривалість, що дає можливість гнучко організовувати комфортне інклюзивне середовище та враховувати індивідуальні потреби учасників. Важливо, що тематичний план програми є основним орієнтиром для створення занять, оскільки він визначає тематику, зміст, методи і форми роботи, а також необхідне обладнання та тривалість кожної сесії, що забезпечує послідовність і логічність навчального процесу.

Тематичний план (Таблиця 3.1.) охоплює ключові аспекти профілактики агресивної поведінки та допомагає підліткам зрозуміти та контролювати свої емоції, покращити соціальні навички та сформувати конструктивні стосунки з оточуючими. Програма використовує різноманітні методи, включаючи тренінги, вправи, рольові ігри та групові обговорення, що дозволяє підліткам активно включатися в процес та отримувати практичні навички для управління своїми емоціями та поведінкою.

Таблиця 3.1.

**Тематичний план програми соціальної профілактики агресивності
підлітків з девіантною поведінкою**

№	Тема заняття	Обладнання	Тривалість
1.	Мої емоції: розумію себе та інших - Вправа: «Що я відчуваю?» - Вправа: «Що викликає агресію?» - Вправа: «Моя емоційна карта»	Картки, папір, фарби, маркери	15 хвилин 10 хвилин 20 хвилин
2.	Мистецтво контролю емоцій - Вправа: «Мій рівень стресу» - Вправа: «Вправи для релаксації»	Папір, ручки, олівці	20 хвилин 15 хвилин 15 хвилин

	- Вправа: «Година емоцій»		
3.	Я – володар своїх вчинків - Вправа: «Реакції на стресові ситуації» - Вправа: «Кроки до самоконтролю» - Рольова гра: «Я в конфлікті»	Папір, ручки, фломастери	15 хвилин 20 хвилин 20 хвилин
4.	Моя роль у соціумі - Вправа: «Хто я серед друзів?» - Вправа: «Мої стосунки з іншими»	Картки, папір, кольорові ручки	20 хвилин 20 хвилин
5.	Моделі конструктивної комунікації - Тренінг: «Як я можу сказати «ні»?» - Тренінг: «Як вирішувати конфлікти?» - Вправа: «Знаходимо компроміс»	Картки, маркери	20 хвилин 25 хвилин 20 хвилин
6.	Моя відповідальність за вчинки - Вправа: «Що я можу змінити в собі?» - Вправа: «Вибір і наслідки»	Папір, ручка, анкети	30 хвилин 15 хвилин
7	Підтримка і допомога: сила групи - Вправа: «Ми – команда» - Вправа: «Як підтримати друга?»	Картки, папір, маркери	20 хвилин 20 хвилин
8	Мої життєві цілі та мрії - Вправа: «Як я бачу своє майбутнє?» - Вправа: «Кроки до досягнення	Папір, ручки, кольорові маркери	20 хвилин 25 хвилин

	цілей»		
--	--------	--	--

Під час першого заняття ми почали з того, що обговорили, як часто нам важко розпізнавати свої емоції. Для цього виконали вправу «Що я відчуваю?», де кожен з учасників вибирав картку з емоцією, яка найкраще відображала їхній стан. Це була дуже емоційна частина заняття, бо багато хто з підлітків не завжди може зрозуміти, чому вони почуваються так чи інакше. Потім поділилися, що саме викликає у нас агресію, і з'ясували, як ці емоції можна контролювати. Декілька учасників чесно зізналися, що часто не розуміють, чому відчувають гнів. Під час обговорення ми разом шукали можливі способи реагування, щоб не дати агресії взяти верх.

Вправа «Моя емоційна карта» дозволила кожному з учасників відчути себе справжнім художником. Вони малювали свій внутрішній світ, і це було дуже цікаво. Деякі з них вибрали темні кольори, інші — яскраві. Але на кінці заняття було помітно, як деякі учасники почали розуміти свої емоції, а інші навіть виявили, що їхні переживання зовсім не такі інтенсивні, як здавалося спочатку.

На наступному занятті «Мистецтво контролю емоцій» працювали над тим, щоб навчитися контролювати свої емоції і знижувати рівень стресу. Вправа «Мій рівень стресу» дала чудову можливість кожному з учасників зрозуміти, наскільки вони втомлені або перенавантажені. Було помітно, як підлітки змогли чесно оцінити свій емоційний стан і поділитися тим, що їх турбує. Це був важливий момент, тому що вони зрозуміли, що стрес — це нормальне явище, але важливо навчитися з ним справлятися.

Далі підлітки виконали прості техніки релаксації: дихальні вправи та візуалізацію спокійного місця. Коли я запропонував уявити себе на пляжі або в лісі, підлітки спочатку сміялися, але потім вони справді почали розслаблятися і зосереджуватися на своїх відчуттях. Це допомогло створити атмосферу довіри і відкритості.

Важливе заняття «Я – володар своїх вчинків», на якому було обговорено як реакції і вчинки визначають наше життя. Почали з вправи «Реакції на стресові ситуації», де кожен з підлітків записав, як він зазвичай реагує в складних ситуаціях — чи це конфлікт у школі, чи сварка з друзями. Після цього ми розглянули можливі варіанти конструктивної реакції і позначили, чому важливо уникати агресії.

Під час «Кроків до самоконтролю» було помітно, як деякі підлітки почали розуміти, що вони можуть контролювати свої емоції, навіть коли вони відчують гнів або роздратування. Вони по черзі ділилися, що можуть зробити, щоб не проявляти агресію, і я помітив, як навіть скептичні учасники почали практикувати це в реальному житті.

Заняття «Моя роль у соціумі» було дуже важливим для того, щоб допомогти підліткам зрозуміти свою роль у колективі. Розпочали з вправи «Хто я серед друзів?» і це була справжня розповідь кожного учасника про себе. Хоча багато з них з першого погляду не бачили себе в жодній ролі, пізніше вони зрозуміли, що кожен з нас має свою роль у групі: хтось є лідером, хтось миротворцем, хтось — тим, хто підтримує інших.

«Мої стосунки з іншими» — це була вправа, яка змусила підлітків задуматися про те, як їхні стосунки з іншими людьми можуть впливати на їхнє життя. Мені було цікаво спостерігати, як деякі з них розуміли, що багато конфліктів можна уникнути, якщо просто вміти слухати й давати зрозуміти, що твоєму партнеру важливо.

Моделі конструктивної комунікації – це заняття стало справжнім викликом для підлітків. Вони не завжди знали, як правильно сказати «ні» чи вирішити конфлікт мирним шляхом. Однак разом вправлялися в ролях, і це виявилось дуже ефективно. Підлітки на практиці вчилися відповідати мирно, навіть коли хтось намагався на них тиснути або провокувати. Вправа «Як вирішувати конфлікти?» показала, як важливо слухати один одного та шукати компроміс.

У результаті вони стали більш уважними до своїх слів і дій, оскільки зрозуміли, що агресія — це не завжди найкращий спосіб вирішення проблем.

Шосте заняття присвятили обговоренню важливості відповідальності за свої вчинки. Підлітки почали розуміти, що кожне наше рішення має наслідки, і ми відповідальні за те, як себе ведемо в різних ситуаціях. Вправа «Що я можу змінити в собі?» допомогла багатьом усвідомити, що вони можуть змінити в собі, щоб стати кращими людьми. Це було зворушливо, коли деякі учасники почали розповідати, що готові працювати над собою, змінювати своє ставлення до інших і перестати реагувати агресивно.

Останнє заняття ми провели під гаслом підтримки один одного. Вправа «Ми — команда» дала зрозуміти, як важливо працювати разом. Всі підлітки, навіть ті, хто зазвичай тримається осторонь, проявили ініціативу і разом досягли мети. Це було чудово, бо вони почали усвідомлювати, що в групі вони можуть бути сильнішими.

Вправа «Як підтримати друга?» допомогла підліткам розуміти, як важливо бути поряд з тим, хто переживає складні моменти. Це не просто слова — це реальні вчинки, які мають значення.

Наприкінці програми ми говорили про майбутнє. Було запропоновано підліткам створити свій особистий план, щоб зрозуміти, чого вони хочуть досягти і як можна це здійснити. Під час вправи «Як я бачу своє майбутнє?» багато хто з них написав про свої мрії, і я побачив, як вони почали думати серйозно про своє майбутнє. Вправа «Кроки до досягнення цілей» допомогла кожному скласти план дій і розуміти, що все в житті можливе, якщо є чітка мета і прагнення до неї.

Загалом, ці заняття не тільки допомогли підліткам зрозуміти себе і свої емоції, але й стали важливим кроком у розвитку їхніх соціальних навичок, відповідальності та здатності конструктивно вирішувати конфлікти. Вони стали більш відкритими і готовими підтримувати один

одного. Це дійсно був важливий крок до того, щоб зменшити рівень агресії і допомогти кожному знайти гармонію в собі.

Зважаючи на первинну діагностику агресивності підлітків з девіантною поведінкою ми очікували наступні результати від реалізації впровадженої програми:

- 1.Зниження рівня агресії (як вербальної, так і фізичної).
- 2.Покращення навичок вирішення конфліктів без насильства.
- 3.Зменшення випадків порушення норм і правил.
- 4.Поліпшення самооцінки та емоційної стабільності.
- 5.Формування більш здорових соціальних зв'язків серед однолітків.
- 6.Підвищення рівня самоконтролю та саморегуляції.

Ця програма є комплексним підходом до профілактики агресії та девіантної поведінки серед підлітків, спрямованим на покращення їхнього психоемоційного стану, соціальної адаптації та розвитку позитивних моделей поведінки.

Програма соціальної профілактики агресивності показала високий рівень ефективності. Підлітки з експериментальної групи продемонстрували значні зміни у поведінці та емоційному стані. Найбільші успіхи були досягнуті у зниженні рівня вербальної та фізичної агресії, а також у покращенні здатності контролювати емоції у стресових ситуаціях.

Загалом, результати підтвердили, що таке втручання може стати основою для подальших програм, спрямованих на соціалізацію та реабілітацію підлітків з девіантною поведінкою.

Отже, на формувальному етапі педагогічного експерименту основна увага була зосереджена на проведенні експериментальної перевірки розробленої нами програми, спрямованої на соціальну профілактику девіантної поведінки підлітків та проявів в них агресивності. Цей етап також включав реалізацію занять, що були визначені в тематичному плані, з метою

досягнення основного результату дослідження — зниження рівня схильності учнів до девіантної поведінки.

3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Контрольний етап експерименту є важливою складовою дослідження ефективності програми соціальної профілактики агресивності серед підлітків з девіантною поведінкою. Після завершення формувального етапу, під час якого здійснювалася реалізація розробленої програми, контрольний етап спрямований на оцінку досягнутих результатів та виявлення змін у поведінці підлітків, які брали участь у експерименті.

Основна мета контрольного етапу — це вивчення ефективності соціальної профілактики агресивності, яка включала заняття з розвитку емоційного самоконтролю, покращення соціальних навичок, навчання конструктивному вирішенню конфліктів та формуванню здорових способів самовираження.

Основним завданням контрольного етапу експерименту була оцінка результатів впливу програми. Тому було проведено порівняння рівня агресивної поведінки, емоційного самоконтролю та соціальних навичок підлітків у контрольній та експериментальній групах до та після проведення програмних занять. 28 підлітків віком 10-15 років, з яких 14 підлітків складають експериментальну групу (отримували втручання в рамках програми соціальної профілактики), а 14 — контрольну групу (не отримували специфічного втручання). Також завдяки повторній діагностиці було визначено зміни у поведінці підлітків, проаналізовані прояви агресії, рівень емоційної стійкості та соціальної адаптації серед учасників програми.

Також на контрольному етапі експерименту нам вдалося виявити труднощі в реалізації програми, вивчити можливі проблем і бар'єри, з якими стикались учасники програми, а також визначення необхідних коригувальних заходів для підвищення ефективності програми. На основі

порівняння результатів контрольної та експериментальної груп було здійснено аналіз зміни рівня агресивної поведінки, емоційної саморегуляції та соціальної адаптації.

Також буде проведена оцінка результатів за допомогою порівняння ефективності окремих вправ і тренінгів, що використовувалися в рамках програми, з метою визначення найбільш успішних методів для подальшого впровадження в соціальну профілактику.

Через 3 місяці після впровадження програми було проведено повторне тестування та анкетування серед учасників. Контрольний етап експерименту дозволив виявити потенційні слабкі місця програми та уточнити підходи для подальшої роботи з підлітками з девіантною поведінкою. Це допоможе оптимізувати програму та зробити її більш ефективною у профілактиці агресивності серед підлітків у майбутньому.

Впровадження програми соціальної профілактики агресивності призвело до суттєвих змін у поведінці підлітків, що виявилися в статистичних показниках (Таблиця 3.2.).

Таблиця 3.2.

Порівняння результатів до та після впровадження програми

Показник	ЕГ (до)	ЕГ (після)	КГ (до)	КГ (після)
Вербальна агресія	28.6%	14.3%	28.6%	28.6%
Фізична агресія	17.9%	7.1%	17.9%	17.9%
Схильність до порушення норм і правил	21.4%	14.3%	21.4%	21.4 %
Адиктивна поведінка	14.3%	7.1%	14.3%	14.3%

Схильність до самошкоджень	10.7%	3.6%	10.7%	10.7%
Вольовий контроль емоцій	92.9%	78.6%	92.9%	92.9%

Варто звернути увагу на зміну показників у рівнях агресивної поведінки у експериментальній групі (Таблиця 3.3.). Так, що стосується вербальної агресії, то до впровадження програми 28.6% підлітків проявляли середній або високий рівень вербальної агресії. Після впровадження програми цей показник зменшився до 14.3%, що вказує на зниження вербальної агресії після соціальної профілактики.

Позитивні зміни відбулись із боротьбою з фізичною агресією. До впровадження програми 17.9% підлітків виявляли схильність до фізичної агресії. Після впровадження програми показник знизився до 7.1%, що є позитивним результатом впливу програми на фізичну агресію.

Також вважаємо, що варто звернути увагу на зміни, що відбулись із адиктивною поведінкою. 14.3% підлітків мали середній рівень ризику розвитку адиктивної поведінки. Після впровадження програми цей показник знизився до 7.1%.

Оскільки прояви агресивності серед підлітків з девіантною поведінкою залежать від контролю емоційних реакцій. Тому варто звернути увагу на позитивні зміни, що відбулись у експериментальній групі після впровадження програми соціальної профілактики. До впровадження програми 92.9% підлітків мали низький рівень вольового контролю емоцій. Під час повторної діагностики ми отримали наступні результати: показник покращився, і лише 78.6% підлітків все ще мали низький рівень контролю емоцій.

Таблиця 3.3.

Результати повторної діагностики (експериментальна група) після впровадження програми соціальної профілактики агресивності

Показник діагностики	До впровадження програми (%)	Після впровадження програми (%)	Зміна (%)
Вербальна агресія	28.6%	14.3%	-14.3%
Фізична агресія	17.9%	7.1%	-10.8%
Схильність до порушення норм	21.4%	14.3%	-7.1%
Адиктивна поведінка	14.3%	3.6%	-10.7%
Самоушкодження	10.7%	3.6%	-7.1%
Мстивість	7.1%	0%	-7.1%
Загальний рівень агресивності	35.7%	14.3%	-21.4%

Результати повторної діагностики після впровадження програми показують значне зниження рівня агресивної поведінки в експериментальній групі. Це підтверджує ефективність соціальної профілактики агресивності серед підлітків з девіантною поведінкою.

Також варто звернути увагу на зміни, які відбулись у контрольній групі (Таблиця 3.4). У контрольній групі, де не було проведено спеціалізовану програму профілактики, не спостерігалось значних змін у рівнях агресії та девіантної поведінки. Динаміка виглядала наступним чином:

1. Вербальна агресія залишилася на рівні 28.6%, без суттєвих змін.
2. Фізична агресія залишалася на рівні 17.9%.
3. Схильність до порушення норм і правил не змінилася — 21.4%.
4. Адиктивна поведінка залишалася на рівні 14.3%.

5. Схильність до самоушкоджень залишалася на рівні 10.7%.

Таблиця 3.4.

Результати повторної діагностики (контрольна група) після впровадження програми соціальної профілактики агресивності

Показник діагностики	До впровадження програми (%)	Після впровадження програми (%)	Зміна (%)
Вербальна агресія	30.0%	31.4%	+1.4%
Фізична агресія	16.7%	18.5%	+1.8%
Схильність до порушення норм	25.0%	27.1%	+2.1%
Адиктивна поведінка	15.0%	16.7%	+1.7%
Самоушкодження	11.8%	12.5%	+0.7%
Мстивість	8.3%	9.5%	+1.2%
Загальний рівень агресивності	34.5%	36.8%	+2.3%

Отже, контрольна група не продемонструвала суттєвих змін, що свідчить про важливість проведення профілактичних заходів.

Відзначено позитивні зміни в поведінці підлітків в експериментальній групі. Ми помітили, що зменшилась кількість конфліктів з однолітками, відбулось покращення соціальних навичок, збільшилась відкритість до співпраці і розв'язання конфліктів мирним шляхом. Психологічні консультації допомогли деяким підліткам краще зрозуміти свої емоційні реакції та обрати інші стратегії для реагування на стрес (Таблиця 3.5.).

Таблиця 3.5.

Результати діагностики за показником «Відмова від виконання завдань» згідно методики Лаврентьєвої Г.П., Титаренко Т.М.

Частота прояву	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Часто	9	32.1%
Зрідка	13	46.4%
Ніколи	6	21.4%

З цієї таблиці видно, що більшість підлітків (78.5%) мають схильність до відмови від виконання завдань, що може свідчити про низьку мотивацію, порушення навчального процесу або проблему в соціалізації.

Підлітки, які демонструють часте звинувачення інших, можуть мати проблеми з самооцінкою, труднощі в розвитку самоконтролю або відповідальності (Таблиця 3.6.). Це може бути показником низької внутрішньої мотивації до саморозвитку. Однак значна частина респондентів (46.4%) має схильність до зрідка звинувачувати інших, що свідчить про змішану картину поведінки, де підлітки інколи готові брати відповідальність, але не завжди.

Ті, хто ніколи не звинувачує інших у своїх помилках (35.7%), демонструють позитивну динаміку, що вказує на сформовану відповідальність і здатність до самооцінки. Проте необхідно враховувати, що інколи це може свідчити про надмірну внутрішню критику, яка може призвести до низької самооцінки.

У контрольній групі, де не проводилось спеціальної профілактики, поведінка, ймовірно, буде більш стабільною, з меншими змінами.

У експериментальній групі після впровадження профілактичної програми очікується зниження частоти звинувачень інших у помилках, оскільки програми часто включають тренінги на розвиток емоційної компетентності та підвищення рівня самосвідомості.

Таблиця 3.6.

Результати діагностики за показником «Звинувачення інших у своїх помилках» згідно методики Лаврентьєвої Г.П., Титаренко Т.М.

Частота прояву	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Часто	5	17.9%
Зрідка	13	46.4%
Ніколи	10	35.7%

Підлітки з девіантною поведінкою, які мають схильність до заздрості та мстивості, становлять лише 25%. Показник свідчить про те, що більшість підлітків не мають виражених проблем з цими аспектами поведінки, що є позитивним моментом (Таблиця 3.7.).

Таблиця 3.7.

Результати діагностики за показником «Заздрість та мстивість» згідно методики Лаврентьєвої Г.П., Титаренко Т.М.

Частота прояву	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Часто	2	7.1%
Зрідка	5	17.9%
Ніколи	21	75.0%

Прояви агресії в стресових ситуаціях є рідкісними серед більшості підлітків (57.1%), що свідчить про наявність здатності до самоконтролю в складних ситуаціях. Це може бути результатом впроваджених корекційних програм.

Таблиця 3.8.

Результати діагностики за показником «Агресія в стресових ситуаціях» згідно методики Лаврентьєвої Г.П., Титаренко Т.М.

Частота прояву	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Часто	3	10.7%
Зрідка	9	32.1%
Ніколи	16	57.1%

Таблиця демонструє зміни в рівнях різних видів агресивної поведінки у підлітків до і після проходження психокорекційної програми. Показники наводяться у відсотках, що дозволяє зрозуміти, наскільки ефективною була програма в зниженні агресивних проявів серед підлітків. Програма психокорекції має значний позитивний ефект на зниження агресивних проявів серед підлітків. Найбільше зниження відбулося у вербальній агресії (на 30%) і непрямій агресії (на 25%). Загалом усі типи агресії зменшилися на 25–30%, що є хорошим результатом. Це вказує на успіх в тренінгах з розвитку емоційного інтелекту, управління гнівом і конфліктними ситуаціями (Таблиця 3.9.).

Таблиця 3.9.

Схильність до агресивної поведінки (до і після експерименту)

Тип агресії	До програми (%)	Після програми (%)	Динаміка (%)
Вербальна агресія	45	15	-30
Фізична агресія	35	10	-25
Непряма агресія	30	5	-25
Пряма агресія	40	15	-25

Усі прояви девіантної поведінки показали значне зменшення після проходження програми. Це свідчить про ефективність програми соціальної профілактики в зменшенні таких поведінкових порушень (Таблиця 3.10.). До програми 50% підлітків часто переживали втрату контролю, після програми цей показник знизився до 20% (-30%). Це свідчить про значне покращення в здатності підлітків контролювати свої імпульси та емоції. 55% підлітків часто вступали в суперечки, після програми цей показник знизився до 15% (-40%). Це вказує на поліпшення здатності до вирішення конфліктів без емоційних зривів та агресивних суперечок. 40% підлітків до програми часто звинувачували інших у своїх проблемах, після програми цей показник

знизився до 10% (-30%). Зниження цієї поведінки свідчить про покращення здатності підлітків брати відповідальність за свої вчинки. 60% підлітків часто демонстрували нестабільність емоцій, після програми цей показник знизився до 25% (-35%). Це свідчить про зниження емоційної лабільності та підвищення емоційної стабільності підлітків.

Усі показники демонструють значне покращення. Після програми значно зменшилася частота проявів таких девіантних поведінкових патернів, як втрата контролю, суперечки, звинувачення інших, відмова виконувати завдання та нестабільність емоцій. Середнє зниження частоти проявів девіантної поведінки складає приблизно 30-40%. Це свідчить про високий рівень ефективності програми у зменшенні небажаних проявів поведінки.

Таблиця 3.10.

Частота проявів девіантної поведінки (перед і після)

Прояв девіантної поведінки	До програми (%)	Після програми (%)	Динаміка (%)
Втрата контролю	50	20	-30
Суперечки	55	15	-40
Звинувачення інших	40	10	-30
Відмова виконувати завдання	45	15	-30
Нестабільність емоцій	60	25	-35

Програма довела свою ефективність у зниженні девіантної поведінки серед підлітків, сприяючи покращенню емоційної саморегуляції, відповідальності за свої вчинки та здатності до конструктивного вирішення конфліктів. Результати свідчать про значне покращення соціальних навичок та емоційної стабільності учасників програми. Зниження частоти проявів таких девіантних поведінкових патернів, як втрата контролю та

нестабільність емоцій, може мати важливий позитивний вплив на загальний розвиток підлітків і їх соціальну адаптацію.

У загальному, ці результати підтверджують, що програма сприяє значному покращенню поведінки підлітків, зокрема в аспектах емоційної регуляції, конструктивного спілкування та зниження девіантних проявів.

З результатів видно, що більшість підлітків демонструють низький рівень агресивності (71.4%). Це свідчить про позитивну динаміку в поведінці, зокрема щодо зменшення вираженості агресивних реакцій у підлітків.

Таблиця 3.11.

Результати діагностики за показником «Загальний рівень агресивності» згідно методики «Карта спостереження агресивності»

Частота прояву	Кількість підлітків	Відсоток (%)
Часто	2	7.1%
Зрідка	6	21.4%
Ніколи	20	71.4%

Тому вважаємо, що позитивна динаміка у експериментальній групі підтверджує ефективність впровадженої програми соціальної профілактики агресивності у підлітків з девіантною поведінкою. Зниження рівня агресії, девіантної поведінки та покращення вольового контролю емоцій підлітків є важливими індикаторами успішності втручання. Контрольна група не показала суттєвих змін, що підкреслює необхідність запровадження подібних програм для корекції поведінки підлітків з девіантною поведінкою. Ці результати свідчать про важливість соціальної профілактики агресивності в підлітковому віці, а також про необхідність подальшого моніторингу та корекції поведінки таких підлітків.

В результаті впровадження програми соціальної профілактики спостерігається зниження рівня агресивної поведінки серед підлітків. Значна частина учасників, які раніше мали високі показники агресії, перемістилася в

категорії з нижчими рівнями агресії. Це свідчить про ефективність проведених заходів.

Впровадження програми соціальної профілактики, свідчать про значні позитивні зміни в рівні агресивної поведінки. Після реалізації програми, що включала різноманітні форми роботи, такі як тренінги, вправи та бесіди, спостерігається зниження показників вербальної, фізичної, прямої та непрямой агресії.

Тому можемо підсумувати результати повторної діагностики:

1. Вербальна агресія: знизилася у групах із середнім і високим рівнем агресії.

2. Фізична агресія: також зазнала зменшення, особливо в учнів з високими показниками.

3. Пряма та непряма агресія: спостерігається зменшення у всіх категоріях, що вказує на загальне покращення емоційного самоконтролю учасників.

Ці результати підтверджують ефективність проведених заходів у зміні агресивної поведінки підлітків, що вказує на важливість соціальної профілактики як інструменту для покращення поведінкових та емоційних аспектів життя молоді. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на оцінку довгострокових результатів таких програм і їх вплив на загальний розвиток підлітків.

Результати контрольного етапу експерименту свідчать про високу ефективність впровадження програми соціальної профілактики агресивності серед підлітків з девіантною поведінкою. Застосовані заходи, зокрема тренінги на розвиток емоційного самоконтролю, покращення соціальних навичок та навчання конструктивному вирішенню конфліктів, призвели до значних змін у поведінці підлітків експериментальної групи.

Аналіз показників до та після програми показав суттєве зниження рівня агресії, як вербальної, так і фізичної, а також зменшення проявів девіантної поведінки.

Висновки до третього розділу

Програма соціальної профілактики агресивності показала високий рівень ефективності. Підлітки з експериментальної групи продемонстрували значні зміни у поведінці та емоційному стані. Найбільші успіхи були досягнуті у зниженні рівня вербальної та фізичної агресії, а також у покращенні здатності контролювати емоції у стресових ситуаціях.

Загалом, результати підтвердили, що таке втручання може стати основою для подальших програм, спрямованих на соціалізацію та реабілітацію підлітків з девіантною поведінкою.

Отже, на формувальному етапі педагогічного експерименту основна увага була зосереджена на проведенні експериментальної перевірки розробленої нами програми, спрямованої на профілактику агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Цей етап також включав реалізацію занять, що були визначені в тематичному плані, з метою досягнення основного результату дослідження — зниження рівня схильності до агресивності та проявів девіантної поведінки.

Результати експерименту показують значне покращення емоційної саморегуляції, зниження рівня агресії, підвищення соціальних навичок та відповідальності серед підлітків експериментальної групи. Це підтверджує високий рівень ефективності програми соціальної профілактики агресивності. Результати дослідження вказують на важливість застосування подібних програм для профілактики агресивної та девіантної поведінки серед підлітків, а також на потребу в подальшому вдосконаленні та моніторингу таких програм для досягнення ще більш стійких і довгострокових результатів.

ВИСНОВКИ

1. Узагальнено теоретичний матеріал з проблеми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою. З'ясовано, що підлітковий вік є складним і критичним етапом у розвитку особистості, на якому формуються різні поведінкові моделі. Розглянуто девіантну поведінку підлітків як складне і багатогранне явище, яке відображає взаємодію численних факторів — індивідуальних, соціальних та культурних. З'ясовано особливості соціально-психологічного розвитку підлітків з девіантною поведінкою. Розглянуто психосоціальні фактори впливу на девіантну поведінку підлітків, зокрема проблеми в сімейному вихованні, стреси в навчальному процесі, тиск з боку однолітків або негативний вплив соціального середовища.

2. Вивчено методи та техніки соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Форми і методи соціальної профілактики залежать від вікових груп клієнтів та характеру їх дезадаптованої поведінки. Розглянуто методи, що сприяють створенню гнучкої програми профілактики, що дозволяє адаптувати підхід до змін у поведінці та емоційному стані підлітка. Це можуть бути: метод «рівний-рівному», психологічне консультування (бесіда), психокорекційні заняття, інтерактивні технології, тренінги з розвитку комунікативних навичок, медитація та релаксація, рефлексивні техніки, психодрама, тренінги з розвитку емоційної грамотності, майндфулнес (усвідомленість), індивідуальні консультації, менторство, арт-терапія, ігрова терапія, сімейна терапія, групова терапія тощо.

3. Здійснено діагностику проявів агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Було проведено діагностичні зрізи, за допомогою яких нам вдалося показати кількісне вираження якісних змін прояву агресивності серед студентів з девіантною поведінкою. В анкетуванні взяли участь 28 підлітків від 10 до 15 років. Результати діагностики засвідчують, що більшість підлітків (71,4%) мають певні ознаки девіантної поведінки, зокрема

схильність до вербальної агресії та порушення норм і правил. Результати дослідження дозволяють не лише оцінити рівень агресивності та схильності до девіантної поведінки у підлітків, але й визначити пріоритети для соціальної профілактики.

4. Обґрунтовано та впроваджено програму соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою. На формувальному етапі педагогічного експерименту основна увага була зосереджена на проведенні експериментальної перевірки розробленої нами програми, спрямованої на профілактику агресивності підлітків з девіантною поведінкою. Цей етап також включав реалізацію занять, що були визначені в тематичному плані, з метою досягнення основного результату дослідження — зниження рівня схильності до агресивності та проявів девіантної поведінки. Після впровадження програми результати експерименту показують значне покращення емоційної саморегуляції, зниження рівня агресії, підвищення соціальних навичок та відповідальності серед підлітків експериментальної групи

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Eron L., Huesman L. Does television violence cause aggression? *Soc. Psychiat.* 2003. Vol.194, № 8. P. 112-113.
2. Goode E. *Deviant Behavior*. Second Edition. New Jersey: Englewood Cliffs, 1984. P. 17-19.
3. Андросова Н. Арт-терапія як метод роботи соціального педагога з профілактики девіантної поведінки підлітків. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/53d4fb37-ff72-4b8b-9da1-619eb2d66253/content> (дата звернення: 28.09.2024).
4. Андрусишин Р. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. № 69. С. 13-19.
5. Апетик Н. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями. Чернівці: Рута, 2000. 41 с.
6. Астремська І. Прикладні методики та основи супервізії в соціальній роботі: навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 396 с.
7. Бартків О. Соціально-педагогічна профілактика Інтернет-адикції у студентської молоді. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153580452.pdf> (дата звернення: 16.09.2024).
8. Басова І. Причини виникнення девіантної поведінки у підлітків. С. 132-136.
9. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2003. 134 с.
10. Березовська Л., Ямчук Т. Особливості ресоціалізації підлітків з девіантною поведінкою. *Вісник Національного університету України*. 2020 № 4 (57). С. 5-11.

11. Бондарчук О. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. К.: МАУП, 2006. 88 с.
12. Бурлака О. Особливості девіантної поведінки у дітей підліткового віку. *Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2021. № 21. С.94–98.
13. Вайнола Р. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика: навчальний посібник. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. 134 с.
14. Вакуліч Т. Психологічні чинники запобігання інтернет-залежності підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2006. 20 с.
15. Васильченко О. Ігрова терапія як метод соціальної роботи з дітьми шкільного віку. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 3. С. 90-94.
16. Вольнова Л. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навчально-методичний посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 188 с.
17. Гарасимів Т. Історіографічні дослідження проблеми девіантної поведінки: тенденції та напрямки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С.173–181.
18. Главацька О. Сутність соціальної профілактики делінквентної поведінки неповнолітніх. *Social Work and Education*, 2015. Vol. 2 № 1, С. 15-24.
19. Губіна Т., Чурикова О. Психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітковому віці. *Психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості в сучасному світі* : Збірник наукових праць. Полтава: Освіта, 2007. С. 39-42.

20. Гуцуляк Н. Поняття норми та девіацій поведінки. *Теоретико-методологічні засади соціалізації особистості*. 2007. № 3(5). С. 107-111.
21. Девіантна поведінка. Енциклопедія сучасної України: веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-23844> (дата звернення: 28.08.2024).
22. Дмитрієва С., Грибан А. Причини та прояви девіантної поведінки підлітків, шляхи її попередження та її подолання. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/35114/1/> (дата звернення 16.09.2024).
23. Дорошевич В. Причини виникнення девіантної поведінки особистості та роль сім'ї у виховному процесі. URL: [file:///C:/Users/laris/Downloads/916-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1338-1-10-20200228%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/laris/Downloads/916-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1338-1-10-20200228%20(1).pdf) (дата звернення: 13.09.2024).
24. Дуванська К. Соціальна профілактика делінквентної поведінки підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 5 (39). С. 157-163.
25. Знаковська Н. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. *Соціологія*. 2014. № 6 (110). С. 90-95.
26. Ісаков Р. Вплив засобів масової інформації на делінквентну поведінку підлітків. URL: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2022/7-8%28136%29/pages-16-19/vpliv-zasobiv-masovoyi-informaciyi-na-delinkventnu-povedinku-pidlitkiv#gsc.tab=0> (дата звернення: 19.09.2024)
27. Капська А. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. Київ : Логос, 2000. 260 с.
28. Квітковська Н. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція) : навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2010. 240 с.
29. Кікалішвілі М. Біологічні теорії девіантної поведінки. *Юридична наука: Кримінологія*. №3 (57). 2016. С. 161-168.

30. Кікалішвілі М. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 109-122. URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_19 (дата звернення: 29.08.2024).
31. Кікалішвілі М. Психологічні теорії девіантної поведінки: психодинамічні аспекти. *Юридична наука*. 2016. № 6. С. 4-20.
32. Кікалішвілі М. Соціологічні теорії девіантної поведінки (теорія культурного переносу Г. Тарда, теорія диференціальної асоціації Г. Сатерленда, теорія стигматизації, теорія конфлікту). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. № 1 (106). С. 32-36.
33. Кіясь А. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. *Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ. 2009. Т. 11, ч. 6. С. 198–205.
34. Козубовська І. Природа девіантної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2018. Вип. 1. С. 101-104.
35. Козубовський Р. Девіантна поведінка неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип. 31. С. 74-76.
36. Козубовський Р., Шелевер О. Профілактика девіантної поведінки молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». № 2(45). 2019. С. 99–103.
37. Коношенко Н. Соціально-педагогічна реабілітація девіантних молодших школярів в умовах реабілітаційних центрів України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2012. 178 с.

38. Кривонос О. Соціальна профілактика делінквентної поведінки підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. №5. С. 190-198.
39. Лютий В. Соціальна профілактика негативних явищ як напрям соціальної роботи з дітьми та молоддю. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх : збірка інформаційних, методичних, ілюстративних матеріалів для спеціалістів. К., 2004. С. 5–8.
40. Лютий В. Теоретичні підходи до проблеми попередження протиправної поведінки у підлітковому віці. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та української молоді: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2009. Вип. 13. Кн. 2. 2019. С.13-22.
41. Магдисюк Л., Демчук В., Павлова Б. Сучасні підходи профілактики девіантної поведінки у діяльності психологічної служби. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія». Мукачево, 2021. № 7(1). С. 9-17.
42. Максимова Н. Основи психології девіантної поведінки. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
43. Максимова Н. Психологія адиктивної поведінки: навчальний посібник. К.: ВПУ «Київський ун-т», 2002. 308 с.
44. Методи роботи з девіантами в умовах сучасного соціокультурного середовища : методичні рекомендації / Максимова Н.Ю., Грись А.М., Манілов І.Ф. К.: Педагогічна думка, 2015. 91 с.
45. Мигалина З. Організація навчально-виховної роботи з дітьми-мігрантами в США: дис. ... док. філ. зі спец: 011 Освітні, педагогічні науки (01 – Освіта/Педагогіка). Ужгород, 2022. 257 с.
46. Осадца Ю. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до поведінки: монографія. Тернопіль, 2018. 153 с.

47. Павелків Р. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти*. Випуск 8(37). Серія «Соціальні та поведінкові науки». С. 84-95.
48. Пакушина Л., Шелудько А. Стадії та рівні розвитку делінквентної поведінки. *Вісник Черкаського університету*. 2017. № 3. С. 95-100.
49. Паначенко Е., Макаренко А., Стрижак Р. Проблема девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх правопорушників: психолого-педагогічний аналіз. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2020. № 1 (99). С. 304-314.
50. Пиголенко І. Профілактика девіантної поведінки серед молоді як превентивна міра люмпенізації суспільства: вісник НТУУ «КПІ». *Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3(11). Київ, 2011. С. 75-77.
51. Пліско Є. Соціальне виховання неповнолітніх правопорушників в Україні: теорія та практика (XX – початок XXI століття): монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. І. Маторіна, 2019. 456 с.
52. Потапова О. Теоретичний аспект проблеми корекції девіантної поведінки у дітей. *Наука і освіта*. 2013. № 4. С. 187-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2013_4_55 (дата звернення: 28.08.2024).
53. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія / за ред. Н. Ю. Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с.
54. Разно К., Тур О. Соціальні мережі в інтернет-просторі як сучасний соціокультурний феномен. *Інформація та соціум*. 2023. С. 41-43.
55. Розлуцька Г. Вимушене переселення як чинник девіантної поведінки дітей і підлітків у полікультурному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2023. № 1(52). С. 186–189.

56. Савельєва Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій з презентацією навчальний посібник. Полтава: ПНПУ, 2016 р. 110 с.
57. Самойлов А. Класифікація типів девіантної поведінки. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 36. С. 43-48.
58. Самойлов А. Організація самовиховання підлітків у процесі педагогічної профілактики девіантної поведінки. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2015. Вип. 44. С. 97–102.
59. Скок А. Метод флоатінга як напрямок сучасної психологічної реабілітації. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i47/27.pdf> (дата звернення: 24.09.2024)
60. Скородінська С. Вплив соціальних мереж на розвиток девіантної поведінки у підлітків. URL: [file:///C:/Users/laris/Downloads/Skorodinska%20Sofia%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/laris/Downloads/Skorodinska%20Sofia%20(1).pdf) (дата звернення: 25.09.2024).
61. Стадник А., Мелашенко К. Соціальна профілактика девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2024. Випуск 27. С. 150-158.
62. Сушик Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. Нова педагогічна думка. 2018. № 1 (93). С. 83-86.
63. Фролова Н., Грисенко Н., Ільїна Г. Характер зв'язку етнічної ідентичності і психологічного потенціалу в підлітковому віці. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Психологія. 2016. Вип.22. С.70–78.
64. Христюк О. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

65. Царькова О. Ресоціалізація засуджених як один з важливих напрямків профілактики рецидивної злочинності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43(2). С. 235-242.
66. Чайковська О. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Випуск 28. С. 627-637.
67. Чуносів М. Делінквентна поведінка неповнолітніх як об'єкт теоретичного аналізу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. №8 (1). С. 255-260. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ppsv_2013_8\(1\)_43.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ppsv_2013_8(1)_43.pdf) (дата звернення: 02.09.2024).
68. Юшко О. Сучасні напрями профілактики девіантної поведінки учнів. URL: http://www.confcontact.com/20110531/pe1_yusko.htm (дата звернення: 24.09.2024).
69. Яцина О. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С.554–567.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник визначення схильності до девіантної поведінки (О.М. Орел)

Девіація – відхилення від деякої норми. Термін використовується для позначення відхилень у поведінці, у відносинах та статистиці. У поведінці це звичайно відноситься до порушень або клінічних синдромів. У статистиці цей термін позначає ступінь, в якому значення відрізняється від деякої зміни центральної тенденції, звичайно середнього статистичного.

Призначення

Пропонована методика діагностики схильності до девіантної поведінки (СДП) є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм девіантної поведінки.

Опитувальник є набором спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання готовності (схильності) до реалізації окремих форм девіантної поведінки.

Методика передбачає врахування і корекцію установки на соціально бажані відповіді досліджуваних.

Шкали опитувальника діляться на змістовні та службові. Змістовні шкали спрямовані на вимірювання психологічного змісту комплексу пов'язаних між собою форм девіантної поведінки, тобто соціальних і особових установок, що стоять за цими поведінковими проявами. Службова шкала призначена для вимірювання схильності досліджуваного давати про себе соціально-схвалювану інформацію, оцінки достовірності результатів опитувальника уцілому, а також для корекції результатів за змістовними шкалами залежно від вираженості установки досліджуваного на соціально-бажані відповіді.

Таким чином, методика включає два варіанти, що містять наступні набори шкал.

Інструкція

Перед вами є низка тверджень. Вони торкаються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішіть, чи правильне дане твердження щодо Вас. Якщо правильне, то на бланку відповідей поряд із номером, відповідним твердженню, у квадратику під позначенням «так» поставте хрестик або галочку. Якщо воно неправильне, то поставте хрестик або галочку у квадратику під позначенням «ні». Якщо вам важко відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, яка все-таки більше відповідає вашій думці. Потім таким же чином відповідайте на всі пункти опитувальника. Якщо помилитеся, то закреслюйте помилкову відповідь і поставте ту, яку вважаєте потрібною.

Пам'ятайте, що ви виказуєте власну думку про себе зараз. Тут не може бути «поганих» або «добрих», «правильних» або «неправильних» відповідей. Дуже довго не обдумуйте відповіді, важлива ваша перша реакція на зміст тверджень. Віднесіться до роботи уважно і серйозно. Недбалість, а також прагнення «поліпшити» або «погіршити» відповіді приводять до недостовірних результатів. У разі труднощів ще раз прочитайте цю інструкцію або зверніться до того, хто проводить тестування. Не робіть ніяких поміток у тексті опитувальника.

Опитувальник

1. Я віддаю перевагу одягу неясравих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто у дитинстві не бився, зростає мамчиним синком і нічого не може добитися у житті.
6. Я б узявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.

7. Іноді я відчуваю таку сильну тривогу, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи хвалюся.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную у людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі та боязкі люди виконують всі правила і закони.
12. Я віддав би перевагу роботі, пов'язаній зі змінами і подорожами.
13. Я завжди говорю тільки правду.
14. Якщо людина у міру і без шкідливих наслідків вживає збудливі і впливаючі на психіку речовини – це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то прагну не вдаватися до лайки.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково маю помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я звичайно зберігаю спокій.
20. Мені звичайно ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо випробовуєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюся батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто переживаю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».

30. Я завжди купую квитки у громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилятися.
34. Мають рацію люди, які в житті слідують прислів'ю: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапляв у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається примусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.
37. Якби у наш час проводилися б бої гладіаторів, то я би обов'язково у них узяв участь.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль на зло всім навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився у давнину, то став би благородним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі виявляли хвилювання з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виокремлювати людину серед інших у натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки – це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть нових незвичайних відчуттів і переживань – це нормально.
47. Іноді я нудьгую на уроках.
48. Якщо мене хтось випадково штовхнув у натовпі, то я обов'язково зажадаю від нього вибачення.

49. Якщо людина дратує мене, то я готовий виказати їй все, що я про неї думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець утік від переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я прагну уникати у розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюся через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бувати у компаніях, де у міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата палять.
62. Мені подобається стан, який наступає, коли у міру і у добрій компанії вип'єш.
63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.
64. Цигарка у важку хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко примусити інших людей боятися мене, тому іноді ради забави я це роблю.
66. Я зміг би своєю рукою страчувати злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення – це головне, до чого варто прагнути у житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.

70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу пригадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу річ, що попалася під руку, і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливу дію на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.
75. Я рідко даю здачу, навіть якщо хтось ударить мене.
76. Я не одержую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина у розпалі суперечки вдається до «сильних виразів» – це нормально.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я спізнювався на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати у житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу стриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.
84. Я часто скоюю вчинки під впливом хвилинного настрою.
85. Мені здається, що я не здатний ударити людини.
86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх одурювали.
89. Іноді я такий роздратований, що стукаю по столу кулаком.
90. Тільки несподівані обставини і відчуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.
91. Я б спробував яку-небудь одурманюючу речовину, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
93. Всякий бруд мене лякає або викликає сильну огиду.

94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь ударити.
95. Я вважаю, що люди мають повністю відмовитися від вживання спиртних напоїв.
96. Я міг би, побившись об заклад, влізти на високу фабричну трубу.
97. Часом я не можу справитися з бажанням заподіяти біль іншим людям.
98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

Обробка результатів

Ключі для підрахунку первинних «сирих балів»

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді: 2 (ні), 4 (ні), 6 (ні), 13 (так), 21 (ні), 23 (ні), 30 (так), 32 (так), 33 (ні), 38 (ні), 47 (ні), 54 (ні), 79 (ні), 83 (ні), 87 (ні).
2. Шкала схильності до порушення норм і правил: 1 (ні), 10 (ні), 11 (так), 22 (так), 34 (так), 41 (так), 44 (так), 50 (так), 53 (так), 55 (ні), 59 (так), 61 (ні), 80 (так), 86 (ні), 88 (так), 91 (так), 93 (ні).
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки: 14 (так), 18 (так), 22 (так), 26 (так), 27 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 43 (так), 46 (так), 59 (так), 60 (так), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 81 (так), 91 (так), 95 (ні).
4. Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки: 3 (так), 6 (так), 9 (так), 12 (так), 16 (так), 24 (ні), 27 (так), 28 (так), 37 (так), 39 (так), 51 (так), 52 (так), 58 (так), 68 (так), 73 (так), 76 (ні), 90 (так), 91 (так), 92 (так), 96 (так), 98 (так).
5. Шкала схильності до агресії і насильства: 3 (так), 5 (так), 15 (ні), 16 (так), 17 (так), 17 (так), 25 (так), 37 (так), 40 (ні), 42 (так), 45 (так), 48 (так), 49 (так), 51 (так), 65 (так), 66 (так), 70 (так), 71 (так), 72 (так), 75 (ні), 77 (так), 82 (ні), 89 (так), 94 (так), 97 (так).
6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій: 7 (так), 19 (так), 20 (так), 29 (ні), 36 (так), 49 (так), 56 (так), 57 (так), 69 (так), 70 (так), 71 (так), 78 (так), 84 (так), 39 (так), 94 (так).

7. Шкала схильності до деліквентної поведінки: 18 (так), 26 (так), -31 (так), 34 (так), 35 (так), 42 (так), 43 (так), 44 (так), 48 (так), 52 (так), 55 (ні), 61 (ні), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 86 (ні), 91 (так), 94 (так).

Далі робиться підрахунок первинних («сирих») балів і їх переведення у стандартні Т-бали.

Кожній відповіді при відповідності з ключем присвоюється один бал.

Потім по кожній шкалі підраховується первинний сумарний бал, який потім при необхідності піддається корекції у зв'язку з дією чинника спеціальної бажаності відповідно до процедури, описаної вище. Потім проводиться переведення «сирих балів» в стандартні Т-бали. У тому випадку, якщо у користувача є набрані ним спеціалізовані тестові норми, то переведення в стандартні Т-бали проводиться за формулою:

$$T = \frac{10 \times (X_i - M)}{S + 50},$$

де X – первинний («сирий») бал по шкалі; M – середнє значення первинного суммарного бала по шкалі у вибірці стандартизації; S – стандартне відхилення значень первинних балів у вибірці стандартизації.

Таблиця норм при переведенні «сирих балів» в Т-бали

«Сирий бал»	Т-бали						
	Шкали						
	1	2	3	4	5	6	7
1	2	3	4	5	6	7	8
0	35		26				30
1	44	27	28	24	24	26	32
2	-50	31	30	26	27	30	34
3	55	34	33	29	29	33	37
4	58	37	35	32	31	37	39
5	62	40	37	35	34	40	41
1	2	3	4	5	6	7	8
6	2	43	39	37	36	44	43
7	65	46	42	40	39	48	46
8	70	50	44	43	41	51	48

9	74	53	46	45	43	55	50
10	85	56	48	48	46	58	53
11	89	59	50	51	48	62	55
12		63	53	54	51	65	57
13		66	55	56	53	69	59
14		69	57	59	55	73	62
15		72	59	62	58	77	64
16		75	62	64	60	81	66
17		78	64	67	62	85	68
18		81	66	70	65		71
19		84	68	72	67		73
20		87	70	75	70		75
21		90	72	78	72		77
22			74	81	74		79
23			76	84	77		81
24			78	87	79		83
25			80	90	81		85
26			82		83		87
27			84		85		
28					87		
29					89		

Тестові норми для СПВ

Шкали	Нормальна вибірка	
	М	5
-1	2,27	2,06
2	7,73	2,88
3	9,23	4,59
4	10,36	3,41
5	12,47	4,23
6	8,04	3,29
7	7,17	4,05

Варіанти коефіцієнтів корекції

залежно від значень «сирого бала» за шкалою № 1

Чоловічий варіант методики

1. У випадку, якщо первинний бал по шкалі № 1 менший або рівний 6 балам для «звичайних досліджуваних», то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,3

Для шкали № 3 = 0,3

Для шкали № 4 = 0,2

Для шкали № 5 = 0,2

Для шкали № 6 = 0,3

Для шкали № 7 = 0,2

2. У випадку, якщо первинний бал по шкалі № 1 менший або рівний 6 балам для «деліквентних» досліджуваних, то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,3

Для шкали № 3 = 0,5

Для шкали № 4 = 0,3

Для шкали № 5 = 0,2

Для шкали № 6 = 0,3

Для шкали № 7 = 0,5

3. У випадку, якщо первинний бал по шкалі № 1 більший 6 балів як для «звичайних», так і для «деліквентних» досліджуваних, то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,7.

Для шкали № 3 = 0,6

Для шкали № 4 = 0,4

Для шкали № 5 = 0,5

Для шкали № 6 = 0,3

Для шкали № 7 = 0,5

Жіночий варіант методики

1. У випадку, якщо досліджувані відносяться до вибірки «звичайних досліджуваних», то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,4

Для шкали № 3 = 0,4

Для шкали № 4 = 0,2

Для шкали № 5 = 0,3

Для шкали №6 = 0,5

Для шкали №7 = 0,4

2. У випадку, якщо досліджувані явно відносяться до підвибірки «деліквентних» досліджуваних, то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,4

Для шкали № 3 = 0,4

Для шкали №4 = 0,3

Для шкали № 5 = 0,4

Для шкали № 6 = 0,5

Для шкали № 7 = 0,5

Опис шкал і їх інтерпретація

1. Шкала установки на соціальну бажаність (службова шкала)

Дана шкала призначена для вимірювання готовності досліджуваного представляти себе в найсприятливішому світлі з погляду соціальної бажаності.

Показники *від 50 до 60 Т-балів* свідчать про помірну тенденцію давати при заповненні опитувальника соціально-бажані відповіді.

Показники *понад 60 балів* свідчать про тенденцію досліджуваного демонструвати строге дотримання навіть малозначних соціальних норм, умисне прагнення показати себе у кращому світлі, про настороженість по ставленню до ситуації обстеження.

Результати, що знаходяться у діапазоні *70-89 балів*, говорять про високу настороженість досліджуваного щодо психодіагностичної ситуації і про сумнівну достовірність результатів за основними шкалами. Про сприйняття ситуації як експертної одночасно з помірно високими показниками за шкалою № 1 також свідчить їх різке пониження за основними діагностичними шкалами і підвищення за шкалою жіночої соціальної ролі.

Для чоловічої популяції перевищення сумарного первинного бала за шкалою соціальної бажаності значення *11 первинних балів* свідчить про невірогідність результатів за основними шкалами.

Показники *нижче 50 T-балів* говорять про те, що досліджуваний не схильний приховувати власні норми і цінності, коректувати свої відповіді у напрямку соціальної бажаності.

Відзначено також, що молодші підлітки (14 років і молодші) не здатні тривалий час слідувати установці на соціально-бажані відповіді.

Одночасно високі показники за службовою шкалою і за основними шкалами (окрім шкали 8) свідчать або про сумнівну достовірність результатів, або про дисоціацію у свідомості досліджуваного відомих йому і реальних норм поведінки.

2. Шкала схильності до порушення норм і правил

Дана шкала призначена для вимірювання схильності досліджуваного до порушення яких-небудь норм і правил, схильності до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки.

Результати, що лежать в діапазоні *50-60 T-балів*, свідчать про вираженість вищезгаданих тенденцій, про нонконформістські установки досліджуваного, про його схильність протиставляти власні норми і цінності груповим, про тенденцію «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було б подолати.

Показники, що знаходяться у діапазоні *60-70 T-балів*, свідчать про надзвичайну вираженість нонконформістських тенденцій, прояв негативізму і примушують сумніватися у достовірності результатів тестування за даною шкалою.

Результати *нижче 50 T-балів* за даною шкалою свідчать про конформні установки досліджуваного, схильність слідувати стереотипам і загальноприйнятим нормам поведінки. У деяких випадках за умови поєднання з достатньо високим інтелектуальним рівнем досліджуваного і тенденцією приховувати свої реальні норми і цінності такі оцінки можуть відображати фальсифікацію результатів.

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки

Дана шкала призначена для вимірювання готовності реалізувати адиктивну поведінку.

Результати у діапазоні *50-70 Т-балів* за даною шкалою свідчать про схильність досліджуваного до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, про схильність до ілюзорно-компенсаторного способу рішення особових проблем. Крім того, ці результати свідчать про орієнтацію на чуттєву сторону життя, про наявність «сенсорної спраги», про гедоністично орієнтовані норми і цінності.

Показники *понад 70- Т-балів* свідчать про сумнівність результатів або про наявність вираженої психологічної потреби в адиктивних станах, що необхідно з'ясувати, використовуючи додаткові психодіагностичні засоби.

Показники *нижче 50 Т-балів* свідчать або про невираженість вище перелічених тенденцій, або про добрий соціальний контроль поведінкових реакцій.

4. Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки

Дана шкала призначена для вимірювання готовності реалізувати різні форми аутоагресивної поведінки. Об'єкт вимірювання очевидно частково перетинається з психологічними властивостями, що вимірюються шкалою 3.

Результати, що знаходяться у діапазоні *50-70 Т-балів* за шкалою № 4, свідчать про низьку цінність власного життя, схильності до ризику, вираженої потреби в гострих відчуттях, про садомазохістські тенденції.

Результати *понад 70 Т-балів* свідчать про сумнівну достовірність результатів.

Показники *нижче 50 Т-балів* за даною шкалою свідчать про відсутність готовності до реалізації саморуйнуючої поведінки, про відсутність тенденції до соматизації тривоги, відсутності схильності до реалізації комплексів вини у поведінкових реакціях.

5. Шкала схильності до агресії і насильства

Дана шкала призначена для вимірювання готовності досліджуваного до реалізації агресивних тенденцій у поведінці. Показники, що лежать у діапазоні 50-60 *T-балів*, свідчать про наявність агресивних тенденцій у досліджуваного.

Показники, що знаходяться у діапазоні 60-70 *T-балів*, свідчать про агресивну спрямованість особи у взаємостосунках з іншими людьми, про схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства, про тенденцію використовувати приниження партнера у спілкуванні як засіб стабілізації самооцінки, про наявність садистичних тенденцій.

Показники понад 70 *T-балів* говорять про сумнівну достовірність результатів.

Показники, що лежать нижче 50 *T-балів*, свідчать про невираженість агресивних тенденцій, про неприйнятність насильства як засобу рішення проблем, про нетиповість агресії як способу виходу з фруструючих ситуацій.

Низькі показники за даною шкалою у поєднанні з високими показниками за шкалою соціальної бажаності свідчать про високий рівень соціального контролю поведінкових реакцій.

б. Шкала вольового контролю емоційних реакцій

Дана шкала призначена для вимірювання схильності досліджуваного контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій (*Увага! Ця шкала має зворотний характер*).

Показники, що лежать в межах 60-70 *T-балів*, свідчать про слабкість вольового контролю емоційної сфери, про небажання або нездатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій. Крім того, це свідчить про схильність реалізовувати негативні емоції безпосередньо у поведінці, без затримки, про несформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів.

Показники нижче 50 *T-балів* за даною шкалою свідчать про невираженість цих тенденцій, про жорсткий самоконтроль будь-яких поведінкових емоційних реакцій, чуттєвих потягів.

7. Шкала схильності до деліквентної поведінки

Назва шкали носить умовний характер, оскільки шкала сформована з тверджень, котрі диференціюють «звичайних підлітків» і осіб із зафіксованими правопорушеннями, вступаючих у конфлікт із загальноприйнятим способом життя і правовими нормами.

Дана шкала вимірює готовність (схильність) підлітків до реалізації деліквентної поведінки. Виражаючись метафорично, шкала виявляє «деліквентний потенціал», який лише при певних обставинах може реалізуватися у житті підлітка.

Результати, що знаходяться у діапазоні 50-60 *T-балів*, свідчать про наявність деліквентних тенденцій у досліджуваного та про низький рівень соціального контролю.

Результати вище 60 *T-балів* свідчать про високу готовність до реалізації деліквентної поведінки.

Результати нижче 50 *T-балів* говорять про невираженість вказаних тенденцій, що у поєднанні з високими показниками за шкалою соціальної бажаності може свідчити про високий рівень соціального контролю.

Необхідно також враховувати, що зміст і структура деліквентної поведінки у хлопців і дівчат істотно відрізняються, і відповідно розрізняються пункти, що входять у шкалу деліквентності для жіночого і чоловічого видів методики.

Додаток Б

Карта спостереження агресивності (Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

Критерій для спостереження	Як часто проявляється	Сила прояву		
		1	2	3
Часто втрачає контроль над собою				
Часто сперечається, лається з дорослими				
Часто відмовляється виконувати правила				
Часто спеціально дратує людей				
Часто звинувачує інших у своїх помилках				
Часто сердиться і відмовляється зробити щонебудь				
Часто заздрисний, мстивий				
Чутливий, дуже швидко реагує на різні дії оточуючих (дітей і дорослих), які нерідко дратують його				

Методика рівня агресивності (Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М.)

1. Інколи мені здається, що в мене вселився злий дух (часто маю поганий настрій, відчуваю злість).
2. Я не можу промовчати, коли чимось незадоволений.
3. Коли хтось зробив мені зло, я роблю зло цій людині теж.
4. Іноді мені без будь-якої причини хочеться вилятися.

5. Буває, що я із задоволенням ламаю іграшки, щось розбиваю, кидаю.

6. Інколи, коли я чогось хочу, то роблю все, щоб це отримати (плачу, кричу, надокучаю).

7. Я не проти подразнити тварин.

8. Я часто люблю суперечити з дорослими, друзями.

9. Не люблю і одразу злюсь, коли наді мною хтось жартує.

10. Іноді в мене виникає бажання зробити щось погане, шокуюче оточуючих.

11. У відповідь на звичайні прохання я хочу зробити все навпаки.

12. Часто мені все не подобається та нічого не радує.

13. Я відчуваю себе самостійним, дорослим, рішучим.

14. Люблю бути першим, перемагати, командувати, підкоряти собі інших.

15. Невдачі, програші мене дратують та злять, виникає бажання знайти винуватих.

16. Я легко сварюсь, вступаю в бійку.

17. Я зазвичай спілкуюся з молодшими і слабшими за мене дітьми.

18. Я часто відчуваю дратівливість.

19. Я не люблю однолітків, нічим з ними не ділюся.

20. Я знаю, що зроблю будь-яке завдання краще за всіх.

Показники:

Висока агресивність - 15-20 балів.

Середня агресивність - 7-14 балів.

Низька агресивність - 1-6 балів.

«Від агресії до взаєморозуміння»:

програма соціальної профілактики
агресивності підлітків з девіантною
поведінкою

Пояснювальна записка

Програма «Від агресії до взаєморозуміння» розроблена для підлітків з девіантною поведінкою, з метою зниження рівня агресивних проявів, покращення емоційної саморегуляції та розвитку соціальних навичок, які допоможуть у подоланні конфліктів без застосування насильства. Підлітковий вік є періодом значних психологічних та соціальних змін, і в цей час формується поведінковий репертуар, який може стати основою для майбутніх соціальних та емоційних проблем. Девіантна поведінка, зокрема агресивні прояви, є однією з основних проблем, яка може призвести до серйозних наслідків у дорослому житті, таких як кримінальна діяльність, соціальна ізоляція, проблеми в навчанні та кар'єрі. Тому ефективна соціальна профілактика агресивності є важливою складовою стратегії попередження девіантної поведінки.

Метою програми є профілактика агресивної поведінки серед підлітків шляхом розвитку емоційного самоконтролю, покращення соціальних навичок, формування здорових способів самовираження та навчання конструктивному вирішенню конфліктів.

Для досягнення поставленої мети програма ставить перед собою наступні завдання:

1. Підвищити рівень емоційної саморегуляції у підлітків.
2. Знизити прояви агресії та насильницьких тенденцій у поведінці учасників.
3. Розвинути соціальні навички, зокрема, вміння конструктивно вирішувати конфлікти.
4. Навчити підлітків методам стресової психологічної адаптації та самоконтролю в складних ситуаціях.
5. Стимулювати розвиток відповідальності за власні вчинки та покращити самооцінку учасників.

6. Підвищити рівень соціальної адаптації підлітків у колективі, сім'ї та суспільстві в цілому.

Тематичний план програми соціальної профілактики агресивності підлітків з девіантною поведінкою «Від агресії до взаєморозуміння»

№	Тема заняття	Обладнання	Тривалість
1.	Мої емоції: розумію себе та інших - Вправа: «Що я відчуваю?» - Вправа: «Що викликає агресію?» - Вправа: «Моя емоційна карта»	Картки, папір, фарби, маркери	15 хвилин 10 хвилин 20 хвилин
2.	Мистецтво контролю емоцій - Вправа: «Мій рівень стресу» - Вправа: «Вправи для релаксації» - Вправа: «Година емоцій»	Папір, ручки, олівці	20 хвилин 15 хвилин 15 хвилин
3.	Я – володар своїх вчинків - Вправа: «Реакції на стресові ситуації» - Вправа: «Кроки до самоконтролю» - Рольова гра: «Я в конфлікті»	Папір, ручки, фломастери	15 хвилин 20 хвилин 20 хвилин
4.	Моя роль у соціумі - Вправа: «Хто я серед друзів?» - Вправа: «Мої стосунки з іншими»	Картки, папір, кольорові ручки	20 хвилин 20 хвилин
5.	Моделі конструктивної комунікації - Тренінг: «Як я можу сказати «ні»?» - Тренінг: «Як вирішувати конфлікти?» - Вправа: «Знаходимо компроміс»	Картки, маркери	20 хвилин 25 хвилин 20 хвилин
6.	Моя відповідальність за вчинки - Вправа: «Що я можу змінити в собі?» - Вправа: «Вибір і наслідки»	Папір, ручка, анкети	30 хвилин 15 хвилин
	Підтримка і допомога: сила групи - Вправа: «Ми – команда» - Вправа: «Як підтримати друга?»	Картки, папір, маркери	20 хвилин 20 хвилин
	Мої життєві цілі та мрії	Папір, ручки,	20 хвилин

	- Вправа: «Як я бачу своє майбутнє?» - Вправа: «Кроки до досягнення цілей»	кольорові маркери	25 хвилин
--	---	-------------------	-----------

Розділ 1. Матеріали до занять з учнями щодо соціальної профілактики дитячої безпритульності

1. Мої емоції: розумію себе та інших

Мета заняття: Навчити підлітків розпізнавати свої емоції та зрозуміти причини агресивних реакцій.

- *Вправа* «Що я відчуваю?»

На початку заняття учасникам роздаються картки, на яких зображені різні емоції (страх, радість, злість, сум тощо). Підлітки мають вибрати картку, яка найкраще відображає їхній емоційний стан на цей момент. Потім вони діляться з групою, чому вибрали саме цю картку і що викликає у них ці емоції. Ця вправа допомагає зрозуміти власні почуття і надає підліткам можливість поділитися своїм внутрішнім світом.

- *Вправа* «Що викликає агресію?»

У цій вправі підлітки обговорюють ситуації, що можуть викликати агресію. Кожен учасник на картці записує конкретні ситуації, в яких він відчуває гнів або роздратування. Потім група обговорює ці ситуації і шукає можливі способи реагування без агресії. Це допомагає учасникам зрозуміти, що агресія може мати причини, і навчитися її контролювати.

- *Вправа* «Моя емоційна карта»

Учасники на великих аркушах паперу малюють «карти» своїх емоцій. Вони розташовують кольори та образи так, щоб наочно зобразити, як виглядають їхні емоції в різних ситуаціях. Потім вони обговорюють

свої карти в групах, що дозволяє виявити закономірності в емоціях та навчитися розпізнавати їх у собі.

2. Мистецтво контролю емоцій

Мета заняття: Розвинути навички контролю емоцій та управління стресом.

- *Вправа «Мій рівень стресу»*
Учасникам пропонується оцінити свій рівень стресу за шкалою від 1 до 10, де 1 — це повний спокій, а 10 — максимальний стрес. Вони записують свої думки, які викликають стрес, і потім обговорюють можливі способи зниження стресу (наприклад, дихальні вправи або методи релаксації). Це заняття дає можливість підліткам навчитися розпізнавати ознаки стресу і використовувати прості методи для його зниження.
- *Вправа «Вправи для релаксації»*
Підлітки вчаться простим технікам релаксації: глибоке дихання, прогресивна м'язова релаксація, візуалізація спокійного місця. Кожен підліток має виконати ці вправи по черзі і поділитися своїми відчуттями після цього. Це допомагає їм зняти напругу і знайти методи для заспокоєння.
- *Вправа «Година емоцій»*
У цій вправі підлітки мають провести одну годину, контролюючи свої емоції, намагаючись уникати гнівних або агресивних реакцій. Після цього вони записують свої враження і результати, порівнюючи, наскільки успішно їм вдалося контролювати свої емоції.

3. Я – володар своїх вчинків

Мета заняття: Навчити підлітків відповідальності за свої вчинки та розпізнавання ситуацій, що провокують агресію.

- *Вправа «Реакції на стресові ситуації»*
У цій вправі підлітки аналізують, як вони реагують на стресові ситуації (конфлікти в школі, проблеми вдома тощо). Вони мають записати свої

реакції, потім група обговорює альтернативні способи реагування на ці ситуації без агресії. Підлітки розробляють план дій у разі виникнення подібних ситуацій в майбутньому.

- *Вправа «Кроки до самоконтролю»*
Підлітки отримують вправи на розвиток самоконтролю. Вони мають по черзі називати кроки, які допомагають їм не допускати агресивних реакцій, наприклад: глибоке дихання, відходження від ситуації, звернення до дорослого тощо. Це дозволяє учасникам усвідомити стратегії для запобігання агресивним реакціям.
- *Рольова гра «Я в конфлікті»*
Підлітки розігрують різні конфліктні ситуації, де один є агресором, а інший — жертвою. Вони вчаться відповідати на агресію мирними методами, застосовуючи конструктивні стратегії вирішення конфліктів.

4. Моя роль у соціумі

Мета заняття: Покращити соціальні навички підлітків та зрозуміти свою роль у соціальних взаємодіях.

- *Вправа «Хто я серед друзів?»*
Підлітки пишуть на папері, яку роль вони виконують у своїх групах (наприклад, лідер, слухач, миротворець тощо). Потім вони обговорюють у групах, як вони можуть змінити свою роль, щоб стосунки стали більш гармонійними.
- *Вправа «Мої стосунки з іншими»*
Підлітки аналізують свої стосунки з іншими людьми: чи є вони здоровими, чи є конфлікти, що їх викликають. Вони мають написати на папері, які стосунки хотіли б змінити, і запропонувати способи покращення цих стосунків.

5. Моделі конструктивної комунікації

Мета заняття: Навчити підлітків ефективно комунікувати без агресії.

- *Тренінг* «Як я можу сказати «ні»?»
Підлітки вчаться конструктивно відмовляти в ситуаціях, коли відчувають тиск або незручність. Вони розігрують рольові ігри, де один просить щось, а інший відмовляє, використовуючи мирні, але чіткі фрази.
- *Тренінг* «Як вирішувати конфлікти?»
Учасники отримують практичні інструменти для вирішення конфліктів, такі як активне слухання, висловлювання своїх почуттів без звинувачень, пошук компромісу. Вони проводять рольові ігри, де практикують ці навички.
- *Вправа* «Знаходимо компроміс»
Підлітки працюють у парах, де кожен має свою точку зору. Їм потрібно знайти спільне рішення, яке задовольнить обидві сторони. Це вчить їх знаходити рішення, яке підходить усім учасникам конфлікту.

6. Моя відповідальність за вчинки

Мета заняття: Розвивати відповідальність за свої вчинки та їхні наслідки.

- *Вправа* «Що я можу змінити в собі?»
Підлітки записують на картках, що вони готові змінити в собі, щоб стати кращими. Це може бути розвиток терпимості, відмова від агресії, покращення взаємодії з іншими.
- *Вправа* «Вибір і наслідки»
Підлітки обговорюють ситуації, в яких вони зробили вибір, і які наслідки цього вибору. Вони вчаться розуміти, як їхні дії можуть вплинути на інших і на них самих.

7. Підтримка і допомога: сила групи

Мета заняття: Розвивати відчуття підтримки в групі та відповідальності за благополуччя інших.

- *Вправа* «Ми – команда»
Підлітки працюють разом над розв'язанням задач, де потрібно

працювати в команді. Це допомагає їм зрозуміти, як важлива підтримка інших і як злагоджена робота групи допомагає досягти спільної мети.

- *Вправа* «Як підтримати друга?»

Учасники обговорюють, як вони можуть підтримати друга в складних ситуаціях. Вони розігрують сценки, де один підліток стикається з проблемою, а інший надає йому підтримку.

8. Мої життєві цілі та мрії

Мета заняття: Допомогти підліткам зосередитися на своїх життєвих цілях та визначити шляхи до їх досягнення.

- *Вправа* «Як я бачу своє майбутнє?»

Підлітки малюють або описують, як вони уявляють своє майбутнє.

Вони визначають, які досягнення хочуть отримати в житті.

- *Вправа* «Кроки до досягнення цілей»

Підлітки визначають свої короткострокові та довгострокові цілі, а також кроки, які потрібно зробити для їх досягнення. Це допомагає їм розуміти, як важливо працювати над собою та не здаватися на шляху до своїх мрій.